

Kouwe Drukte

Jaargang 23 - nummer 65 - mei 2019 uitgave van

De Doolster verzamelkring

Inhoud

Omslag en zo / Rectificatie / Nieuw! Elfstedenbelevissen van Poolsterleden / Even voorstellen..	3
Krulschaatsen van Pieter Pieterse.....	4
Albert sneeuwschaatsen.....	5
Het Haagse veldijs	6
Reactie op Landschap met val van Lidwina en de ijsbaan van Schiedam (KD64)	12
Column Jan de Wit.....	13
IJsvermaak in handwerk	14
Roet en roet koud – Hobbe de Bruijn en Theodoor van der Kooi.....	15
Geloven op dun ijs.....	16
Schaatshistorie.nl.....	19
Schaatsbibliotheek 36: IJs- en schaatspoëzie.....	20
Sleetje op schaatsen.....	24
Reactie op ijsklossen.....	25
Noorsche schaatsen in Nederland 1885-1895 (deel 1).....	26
Schaatsstokken.....	32
Etiket schaatsen Nederlandsch Fabricaat.....	33
De 'Patent Austria Skate' in de herhaling.....	34
Schaatsen op de maan.....	36
Reactie op smid Van Herk.....	37
Posten en Stempels 30	38
150 jaar IJsclub Haarlem / Ansichtkaarten met een verhaal?!.....	39
Boek en Zopie 65.....	40
Uitslag Kerstcryptogram 2018 / Gezocht: zoete winters / Nieuwe aanwinst? Kom maar op!.....	42
Colofon.....	43

Medewerkers

Martin van der Bij, Hedman Bijlsma, Hobbe de Bruijn, Hans van der Donck, Jan Gores, Fred Groot, Krijn van der Ham, Els Harinck, Willem Hogerdijk, Harry Karssies, Matthy van Klaveren, Theodoor van der Kooi, Bert Lassche, Frits Locher, Niko Mulder, Ada Ooms, Jos Pronk, Ben Remie, Caroline van Staaveren, Bert van Voorbergen, Jan de Wit, Wim Zonneveld.

Omslag en zo

De bontmuts, de snor, de lange gestalte en de sjerp in de kleuren van de Noorse vlag om zijn middel: in alle opzichten is de man op de **voorzijde** zeer herkenbaar afgebeeld. Althans voor zijn tijdgenoten en voor de schaatsvolgers uit later tijden. Op *Wikimedia Commons* wordt hij desondanks omschreven als een *Uidentifisert mann på skøyter*, zeg maar een UFO op schaatsen.

Harald Hagen is samen met zijn landgenoot en concurrent Axel Paulsen de uitvinder van de noor; de hoge noor met blikken potjes in plaats van een houten voetstapel. Wim Zonneveld ontrafelt in dit nummer de introductie van hun revolutionaire *Noorsche schaats* in Nederland. Maar kijk nog eens goed naar de steendruk op het omslag: het steuntje aan de voorzijde van de schaats is zichtbaar, maar het voorste potje ontbreekt. Foutje van de drukker? Dat lijkt me uitgesloten, want de litho lijkt in alle opzichten een bewerking van een studiofoto. Harald Hagen was bovendien zelf lithograaf, misschien wel de maker van deze prent. In ieder geval een man met oog voor detail. Geen denken aan dat hem dat potje was ontgaan. Kortom, was er rond 1886, 1887 een model noor in ontwikkeling met een zwevende voetstapel? Voer voor wroeters in de geschiedenis van de schaats ...

IJstafereel in kruissteek, zo noemt Els (zie kader) de afbeelding uit de verzameling van Bert Lassche op de **achterzijde**. Een levendig borduurwerk met een menigte schaatsenrijdertjes op de baan. Uit de muziekkapel in het midden – *live music!* – klinkt een walsje van anno 1900. Spits je oren en zwijmel mee!

Niko Mulder

Rectificatie

Op pagina 5 van *Kouwe Drukke* 55 staat dat Hans Harteloh, voormalig docent MTS en ontwerper van de grote 'Heulenaar' in het Westlands Schaatsmuseum, in 2007 zou zijn overleden. Een vervelend misverstand, want Hans Harteloh leeft nog.

Hans van der Donck

Nieuw! Elfstedenbelevissen van Poolsterleden

Heb je ooit de Tocht der Tochten gereden? Dat was ongetwijfeld een onvergetelijke ervaring. Misschien heb je destijds je verhaal wel op papier gezet! Of kun je nog moeiteloos uit je geheugen putten!

Wij willen met jouw verslag het Elfstedengevoel levend houden in een nieuwe rubriek.

Je mag het zo lang maken als de Elfstedentocht zelf. Indien nodig plaatsen we je eerste kilometers in *Kouwe Drukke* en het complete verhaal op *Schaatshistorie.nl*. Kunnen we daar verder smullen van jouw belevissen!

Redactie

Even voorstellen ...

Als een vreemde eend in het wak zit ik in de redactie van *Kouwe Drukke*. Al vele jaren ben ik lid van De Poolster maar verzamel niet! Lid ben ik omdat alles wat met schaatsen op buitenijs te maken heeft mijn hart verwarmt. Mijn mooiste herinneringen gaan altijd over schaatstochten. Wanneer iemand mij vraagt of ik nog geschaatst heb, ga ik uit van natuurijis en nooit van de rondjes die ik wekelijks op de ijsbaan draai.

Kouwe Drukke ziet er altijd prachtig uit en biedt voor mij interessante artikelen. Taal en opmaak hebben mijn belangstelling en het voelt eervol om in deze redactie te mogen plaatsnemen. Mijn vuurdoop als redactielid zit in dit nummer. Het was heerlijk om teksten te lezen, voorstellen te doen voor verbetering, de opmaak te regelen. Als in een soort ping-pongspel kaatsten de auteurs en ik de teksten heen en weer met als ultiem doel, jullie lezers, zeer taalwaardige verhalen te presenteren die er ook nog eens mooi uitzien.

Nog heel lang hoop ik de redactie te mogen versterken. En, uh, als u geen gezicht aan mijn naam kunt koppelen, dat kan: als niet-verzamelaar bezoek ik eigenlijk nooit een Poolsterbijeenkomst.

Els Harinck

Krulschaatsen van Pieter Pieterse

In het najaar van 2018 kocht ik in Delft een paar krulschaatsjes. Na het schoonmaken werd het smidsmerk vóór op de krul zichtbaar.

Het bleek een paar schaatsen van smid Pieter Pieterse (1830-1900) te zijn, zoon van smid Johannes Pieterse uit Ter Aar in Zuid-Holland.¹

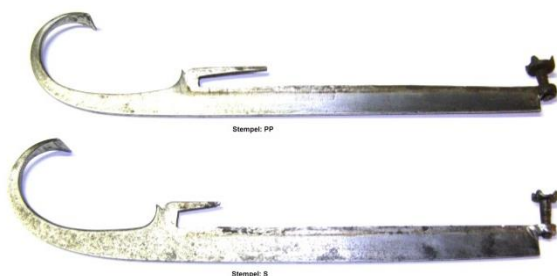
Kenmerken

Aan de voorzijde waar het ijzer het hout verlaat, is een halsversiering aangebracht. Het houtje is vioolvormig en van twee riemgaten voorzien. Het glij-ijzer is met een vierpuntschroef aan het houtje bevestigd. Het houtje is van beukenhout gemaakt.

Leentjebuur

In *Van Glis tot Klapschaats* las ik op bladzijde 266 dat smid Schuller uit Aarlanderveen een paar schaatsen overnam van smid Pieterse, omdat hij zelf geen tijd had om schaatsen te maken. Ter Aar en Aarlanderveen liggen op zo'n vijf kilometer van elkaar.

Ik heb de ijzers van Schuller en Pieterse met elkaar vergeleken en deze zijn van dezelfde uitvoering alsmede de schroefdraadverbinding met een vierpuntsschroef aan het vioolhoutje.

Schaats Pieterse boven; Schuller onder

Door hun eigen smidsmerk in de schaatsen te slaan was er voor de koper geen verschil.

Schaats Pieterse boven; Schuller onder

Wat we in Friesland veel hebben gezien is dat de schaatsfabrikanten schaatsijzers voor elkaar maakten; dit werd zichtbaar ook in Zuid-Holland gedaan.

¹ Wiebe Blauw – *Van Glis tot Klapschaats*, p. 311

Jan Gores
Foto's Hans van der Donck

Albert sneeuwschaatsen

Dit paar sneeuwschaatsen heb ik op 3 februari 2019 gekregen van de familie J. Bösel, vrienden uit Monnickendam. Ook zij hadden ze weer van iemand anders gekregen. Ze dragen de merknaam *Albert* en er zijn rode lederen bindingen op aangebracht. Hoe oud ze zijn en waar ze gemaakt zijn, konden zij mij niet vertellen. Wie wel?

Goed doordacht ontwerp

De sneeuwschaatsen zijn gemaakt van zo'n twee millimeter dik plaatijzer en zijn gegalvaniseerd; dat wil zeggen dat ze van een deklaag zijn voorzien tegen roestvorming, waardoor ze ook meer glanzen.

Aan de voorzijde is de vlakke bodemplaat op twee plaatsen licht geknikt, waardoor er een oplopende voorsteven is ontstaan.

Onder deze oplopende voorkant is een gekartelde omgezette plaat gemonteerd, mogelijk om gang te maken bij het afzetten. *Foto onder, achterste schaats*

Aan de achterzijde loopt de bovenplaat door tot voorbij de onderste glijplaat en is voorzien van twee naar beneden omgezette uitsteeksels, mogelijk om te kunnen remmen, als dat nodig mocht zijn. *Foto onder, voorste schaats*

Overige specificaties

De sneeuwschaatsen zijn in lengte verstelbaar in drie standen. In de breedte zijn ze slechts aan

de voorzijde verstelbaar.

De glijvlakken aan de onderkant zijn 4,5 cm breed en 26,5 cm lang. Deze maten betreffen de vaste onderplaat zonder de voetplaat die van achteren uitsteekt. Vanwege deze voetplaat heeft de schaats in de kleinste stand een totale lengte van 27 cm.

De sneeuwschaats kan door middel van het achterste deel uitgeschoven en versteld worden, zodat het geheel nog bijna drie cm (28 mm om precies te zijn) langer wordt.

De opgemonteerde voetplaten hebben een breedte van $\pm 7,5$ cm.

Bert Lassche

Het Haagse veldijs

Met veel omhaal wist ik in de vorige *Kouwe Drukke* aannemelijk te maken dat er bij Schiedam al in de Middeleeuwen op ondergelopen land werd geschaatst, zoals op de achtergrond van de houtsnede met de val van Lidwina uit 1498 valt te zien.

Dit keer verleg ik mijn aandacht naar het veldijs bij Den Haag, waar het rijden op de weiden eeuwenlang zo populair was dat schrijvers en schilders er niet omheen konden.

Winterlandschap bij Den Haag

Jan van Goyen schilderde in 1645 een gezicht op het ijsvermaak bij zijn woonplaats¹. *Afb.1* Op de achtergrond staat de Grote of Sint Jacobskerk heel herkenbaar afgebeeld. Iets verder naar rechts – boven de duwslede – zien we met

¹ Hendrick Avercamp situeerde rond 1621-1626 al een tekening op het ijs van de Zusterpolder: *Aan het ijs bij Den Haag*. Teylers Museum O-008.

Ook een navolger van Avercamp koos deze locatie. Zie <https://rkd.nl/explore/images/34595>

enige moeite de twee spitstorentjes van de Ridderzaal. Over rechts loopt de straatweg naar Rijswijk. Een karos op de brug over de Laak gaat richting Den Haag. De koek-en-zopie is op een dijkje geplaatst. Het ijsvermaak vindt plaats op het veldijs van de Rijswijkse Noordpolder en de dichter bij Den Haag gelegen Zusterpolder. Op de plek van de grote stellingmolen links zou ongeveer de Zusters wipmolen van 1617 moeten staan. Mogelijk heeft Van Goyen zich enige artistieke vrijheid gepermitteerd.

Natte bedoening, die Zusterpolder

Deze polder is vernoemd naar de nonnen van het Sint Elisabethklooster uit 1452, die het gebied in de loop van de vijftiende eeuw in eigendom kregen. Daarvoor stond deze oude veenontginning bekend als het 'hofland in de Suytveen', het wei- en hooiland van de graaf.

In 1428 werden de weilanden omdijkt met een lage kade. Met deze Hofkade, later verbasterd tot Hoefkade, werd het gebied een polder. Turfwinning maakte 'de polder van Ryswyk en de Zuster of Elizabethspolder' nog kwetsbaarder

'waar door ze veelyds des winters geheel onder water staan' aldus Jacob de Riemer in 1739.

Kennelijk konden de *Sustermolen* die halverwege de vijftiende eeuw werd gebouwd, noch zijn opvolger, de wipmolen uit 1617, dat waterballet voorkomen. Daar kom ik nog op terug ...

Sleetochtje over het veldijs

De Hagenaar Jacob Westerbaen, zoon van een touwslager die zich opwerkte tot arts, predikant en dichter, beschreef in 1665 het veldijs in de Zusterpolder als eerste:

'Des winters, als de vorst met kristallijnen vloeren de weiden heeft belegd [veldijs], ... het vrouwvolk op de been naar 't eind toe van de straat die van de Wagenbrug naar 't Haagse Zieken gaat; het ijsschip [arrenslee] zeilklaar ligt, ... Doet mee een tochtje door de Zusterpolder heen, naar Westerbeek, ...'

Van het Zieken (dat naar het Leprooshuis voor melaatsen liep, vandaar de naam) dwars over het ijs van de Zusterpolder naar kasteel Westerbeek in het westen was zo'n 2,5 km. Van noord (de kronkelende zuidelijke stadssingels) naar zuid (Hoefkade) varieerde het gebied van ongeveer 400 tot 1150 meter.

Waar de koe in het gras liep

Drie jaar na Westerbaen wist de rechtsgeleerde Jacob van der Does de essentie van het Haagse veldijs nog beter te raken:

'... soo zijt ghy weder aen het Siecken: Want ghy drijft voort, gelijk een vogel op zijn wiecken. Hier krielen duysenden van menschen onder een, De mans op schaetsen, en de juffers in de sleen.

...

Een yder kan sich veyl [veilig] hier op het ys begeven, Dewijl men geen gevaer aen't lijf loopt, of aen't leven:

Want daer voor eene maent de koey noch liep in't gras,

Daer leyt nu over't landt een Kristalijne plas.

Hier rijdt men over heen, en schoon 't quam te gebeuren,

Dat door de swaerte 't ys mocht van mal-kand'ren scheuren,

Soo werdt men selden meer als tot de knie toe nat,

Schoon [Aangezien] het een maendt of twee aen een geregent hadt: ...'

Schaatsen in de Zusterpolder was overigens niet helemaal zonder gevaar, want het gebied werd doorsneden door sloten. Het lijkt er op dat al die *'duysenden van menschen'* het risico op een nat pak voor lief namen. Echter niet iedereen: de *Oprechte Haerlemsche Courant* vermeldt in de periode 1687-1691 dat Prins Willem III en andere hoogwaardigheidsbekleders *'het volck op het Velt-Ys'* vanuit hun koetsen op de Rijswijkse weg kwamen *'besigtigen'*. Alleen de *'ceurvorst van Beyeren ... probeerde ... op schaetsen hier buyten op het Velt-Ys te rijden'*.

Echo uit een ver verleden?

Je kunt je afvragen tot hoe ver het vermaak op het veldijs ten zuiden van Den Haag teruggaat in de tijd. Volgens de bronnen heeft het schaatsen rijden zich in de late Middeleeuwen vrijwel uitsluitend afgespeeld op de Hofvijver en de grachten rond het Binnenhof². Bij uitzondering is er het tochtje van het grafelijk gezelschap op de maandag na Sinterklaas in 1395:

... als mijn here ende mijn vrouwe op te ijse Delfwairt gaen wouden, betailt van colven, ballen, van sleden te huur, die mijn vrouwe weder invoirde ...

² Zie *Kouwe Drukke 50, 1418 – Hofvijver de alleroudste ijsbaan*. Het beeld dat we hebben uit die tijd is vertekend omdat alle aanwijzingen afkomstig zijn uit de grafelijke rekeningen en veelal betrekking hebben op het hofleven. Over het ijsvermaak van gewone mensen uit *Die Haghe* vernemen we niets.

▲ Afb. 2 - Jan Berents

Winterlandschap bij Den Haag, circa 1723.

Courtesy of the Getty's Open Content Program

J. Paul Getty Museum, Los Angeles, obj.nr. 2008.19

Volgens deze post ging het tripje met de sleden over het ijs richting Delft, dus reisden ze via het Spui en de Haagse Vliet. Onderweg richting Delft kwam graaf Albrecht langs zijn eigen Hofland, het weiland dat later aan de zusters toekwam. Het land was toen, nog zonder bemaling, zeker al drassig in najaar en winter en op dat moment ongetwijfeld bedekt met veldijs, kortom een veilige plek om te kolven ...

Of ze daar werkelijk een balletje hebben geslagen blijft speculatie, maar is niet ondenkbaar. Eind 14^e eeuw reden immers ook de Schiedammers hoogstwaarschijnlijk al op het ijs van een ondergelopen polder ...

Ingepakt in het ijs

Na Jan van Goyen hebben meer kunstenaars het veldijs bij Den Haag vereeuwigd.

De vrij onbekende Jan Berents, een wiskundige, wist op perkament een wijs winterlandschap te vangen in een miniatuurtje van nog geen 8,5 bij 15 centimeter. Afb. 2 Het schilderijtje wordt gedateerd rond 1723. Hij koos waarschijnlijk positie

op de rafelige oevers van de Broeksloot in het zuiden van de Rijswijkse Noordpolder waar enkele buitenhuizen stonden. Iets rechts van het midden pronkt op de achtergrond de St. Jacobskerk. Helemaal links zien we de duinen en voor zover we kunnen waarnemen ligt er ook veldijs in de Escampspolders tussen de duinen en de Zusterpolder. *Hagae Comit* ('s-Gravenhage) is aan de zuidzijde als het ware ingepakt in het ijs!

Den Haag de rug toe gekeerd

Op een gravure die wordt toegerekend aan Iven Besoet Afb. 3 zien we links van het midden de Hoefkade en daarachter de eendenkooi in de Rijswijkse Noordpolder, waar trouwens ook weer veldijs ligt. Rechts de Gortmolen en achter de meest rechtse zopietent de wipmolen uit 1617. Aan Iven Besoet worden nog twee wintertaferelelen op de weilanden toegeschreven. Voor *Het Haagse Velt Ys* Afb. 4 heeft de kunstenaar de hofstad de rug toegekeerd en aanschouwen we het ijsvermaak zoals je het zag vanaf het Groenewegje. We tellen maar liefst negen door paarden getrokken sleden en acht duwsleden op de gravure. De laan links met de koets is de latere Huijgensstraat die het oostelijk deel van de

Afb. 3 - toegeschreven aan Iven Besoet

Ijsvermaak op een ondergelopen stuk land te Den Haag, 1757.

Rijksmuseum Amsterdam obj.nr. RP-P-1878-A-1550

Zusterpolder doorsneed. We kijken uit op de lage Hoefkade, herkenbaar aan de damhekken; daarachter liggen de Noordpolder, waar het dit keer veel minder druk is, en de kerktorens van Rijswijk en Delft.

De beeldbank van het Haags Gemeentearchief heeft ook nog *Gezigt van 't Hagse Veldt Ys* (HGA004114319), een kleine boekillustratie uit 1763. Het wordt ook toegerekend aan Iven Be-

soet en is als het ware een uitsnede van zijn vorige gravures met de kerktorens van Rijswijk tussen de tenten door.

Het veldijs als tusschentoneel

Hoe geweldig de impact van het veldijs bij het Haagse publiek moet zijn geweest blijkt uit het toneelstuk *De sneeuw, of Proefsteen van den Trouwring* dat vanaf 8 mei 1827 zes maal achtereen werd opgevoerd in de Koninklijke Nederlandsche Schouwburg. Het tusschentoneel was een decor 'hiertoe byzonder vervaardigd' dat het ijsvermaak op het Haagse veldijs voorstelde. In

▼ Afb. 4 - toegeschreven aan Iven Besoet

Het Haagse Veldt Ys, circa 1763.

Collectie Haags Gemeentearchief HGA004019349

de zomer ging het gezelschap met het stuk op tournee: naar Haarlem, daarna Leeuwarden en op 14 augustus speelde het in Rotterdam. De daaropvolgende week al werd het toneel met het veldijs daar vervangen door een decor met ijs tafereel op de Maas. Vanwege de *couleur locale* werd het schouwburgpubliek ook elders tegemoetgekomen³. Met of zonder veldijs, het blijspel bleef onverminderd populair en werd jarenlang herhaald. In een recensie uit de *Rotterdamsche Courant* van 13 februari 1862, vijftiendertig jaar na de première in Den Haag! - lezen we:

'Het tafereel van het ijsvermaak, met tal van wandelaars, schaatsenrijders, narresleden, ijsleden, enz., en de scènes met de sneeuwballen en het breken van het ijs werden zeer natuurlijk voorgesteld.'

Het veldijs onder druk

Ondertussen ontstonden er op het Haagse veldijs barsten in het traditierijke wintersprookje. Het begon vrij onschuldig met de commercie die kansen rook. In 1838 verschenen er naast de traditionele koek-en-zopietenten voor het eerst koek-, wafel- en poffertjeskramen op het ijs. Ze waren vermoedelijk van hout.

Een grotere bedreiging voor het veldijs was in 1843 de aanleg van het station van de Hollandse IJzeren Spoorwegmaatschappij in de Noordpolder, net ten zuiden van de Zusterpolder. Het gebied tussen het Groenewegje en station Hollandsch Spoor in het meest oostelijke

▲ Afb. 5 - advertentie B. Ysveld

Dagblad van 's-Gravenhage, 25 december 1848

deel van de Zusterpolder werd nog verder volgebouwd met huizen en horecagelegenheden, waardoor het veldijs nog meer terrein moest prijsgeven. Een ondernemer met een wel heel toepasselijke achternaam, eigenaar van het Hôtel de Nederlanden (nu Huijgenspark 17), speelde in december 1848 en in januari 1850 handig op de nieuwe situatie in. Afb. 5 Vanuit de verwarmde bovenzalen van zijn etablissement Afb. 6 kon het publiek genieten van de schaatsende menigte op het veldijs.

Daarna bleven dergelijke advertenties uit, want vanaf circa 1858 kwam de bouw van huizen in de Stationsbuurt echt goed op gang. In december 1862 zag de kinderboekenschrijver P.J. Andriessen helemaal geen water op het land staan in de polder. *Zie kadertekst* In 1866 schreef hij: *'De plaats waar vroeger 't veldijs lag, is nu bebouwd met huizen straten en pleinen.'* Het moest een statige buurt worden, maar de verkoop van de woningen verliep aanvankelijk traag. Welgestelde burgers vonden de omgeving te drassig en waren bang om er ziek te worden. In 1880 werd de oude wipmolen uit 1617 nog wel vervangen door een stoomgemaal, maar toen was het eigenlijk al te laat. Uiteindelijk zouden niet alleen de Stationsbuurt, maar ook de meer westelijk gelegen Schilderswijk arbeiderswijken worden. Kort na 1900 was de voormalige Zusterpolder geheel volgebouwd. De schaatsenrijders hadden hun heil toen al lang elders moeten zoeken.

³ Bijvoorbeeld met *het Y op de stad Amsterdam* en in *Leiden met een gezicht op den Rijn van buiten de Witte Poort*.

▲ Afb. 6 - reclamekaart van Logement de Nederlanden
B. Ysveld – Haags Gemeentearchief HGA004107914

Waar kon je nog terecht?

In 1867 werd er gereden op veldijs bij de Rijs-wijksche Weg en bij station Hollandsch Spoor. Vermoedelijk gaat het bij beide vermeldingen om het gebied ten zuiden van de nieuwe spoorlijn in de Noordpolder, waar schaatsenrijders in het verleden vaker hun slag konden slaan.

Vincent van Gogh zag in 1873, toen hij in Den Haag woonde, tijdens zijn wandelingen schaatsenrijders op het veldijs, al vertelt hij niet waar dat was. Had hij het maar geschilderd!

Achter de Riemerstraat, vermoedelijk nabij het huidige Prins Hendrikplein in het Zeeheldenkwartier, waar vroeger het drassige Kleine Veentje was, werd in 1879 op veldijs gereden. Er was toen kennelijk vrij dicht bij het centrum nog een stuk terrein onbebouwd.

Ondergelopen land – een bewuste keuze?

Andriessen zag in december 1862 geen water staan op het land van de Zusterpolder. 'Of men op de eene of andere wijze daarvoor gezorgd heeft, ben ik niet te weten kunnen komen.'

Dit geeft te denken. Eeuwenlang stond de polder blank en werd er bij vorst lustig op los gereden en opeens was het gedaan. Aan de bemaling kon het niet liggen: daar was nog niets aan veranderd. Mogen we hieruit de conclusie trekken, dat deze polder vóór 1860 met opzet onder water werd gehouden?! En zo ja, deed men dit speciaal voor het ijsvermaak – veel ander vertier was er 's winters niet – of waren er andere redenen voor?

Er zijn een aantal alternatieve verklaringen:

Bicker Caarten constateerde bijvoorbeeld: 'Het is merkwaardig dat reeds in 1413 een bestaande windwatermolen werd ingericht tot het malen van koren. Mogelijk werd het te bemalen land 's winters onder water gezet, zoals dat eertijds veel plaatsvond, waardoor in het winterseizoen koren kon worden gemalen.'

Ook kon er sprake zijn van absolute noodzaak, bijvoorbeeld als het boezemwater zo hoog stond dat er elders gevaar dreigde voor overstroming. Laaggelegen poldertjes waar weinig of geen mensen woonden, werden dan als retentiebekken gebruikt. Na de winter werd het peil weer verlaagd (lees: werd er weer of meer gemalen) zodat het vee kon grazen en er 's zomers hooi kon worden geoogst.

Theodoor van der Kooi merkt in 'Roet en roet koud' op dat het 'overstromen' van hooilanden in Friesland tevens werd beschouwd als een vorm van bemesting.

Tenslotte vermoed ik dat men al heel vroeg heeft onderkend dat het drassig houden van veengebieden minder klink en oxydatie (veen vergaat in contact met zuurstof) veroorzaakt. Door water in te laten hield men het niveau van de bodem wat langer op peil.

De waterstand in veengebieden is zelfs anno nu nog een actueel thema!

In 1885 vestigde Willem Bastiaan Tholen, die we kennen van het ijsvermaak in het Haagse Bos⁴, zich in Den Haag. Niet lang daarna legde hij schaatsenrijders vast op het veldijs in het Statenkwartier – de wijk was nog in aanbouw - op de plek waar nu het Gemeentemuseum staat.

In de jaren 1880 werd ook gereden op de weilanden bij de Laan van Meerdervoort.

Rond 1900 moest je het zoeken ten westen van het Verversingskanaal ter hoogte van de huidige Sportlaan op de weilanden die tegen de duinen aan lagen. Of op de Waalsdorpervlakte, waar je vrij en rustig kon schaatsen volgens jeugdboekenschrijfster Nannie van Wehl in 1910:

‘Nu waren ze op de vlakte, die zich daar, zoover je zien kon, uitbreidde tusschen de lage duinen. In het midden der vlakte was het water blijven staan en vormde, na den zwaren regenval van den voorwinter, een plas, grooter dan de twee Boschvijvers bij elkaar.’

Die *Boschvijvers* waren vanzelfsprekend de vijvers in het Haagse Bos⁵, waar al vanaf omstreeks 1830 werd geschaatst. Ze waren plaatselijk vrij diep, vrozen later dicht en liepen wat betreft het ijsvermaak dus altijd achter bij het veldijs. Althans, voor zover dat er nog was ...

Niko Mulder

Sla je slag op ondergelopen land!

Veldijs kwam natuurlijk niet alleen in Schiedam en Den Haag voor. Denk alleen maar aan de Rypstjerker polder in Friesland, waar ook in de slappe winter die achter ons ligt weer werd gereden. Ook op andere plekken valt de vorst wel eens in als de weilanden blank staan ... Ken je zo'n plek waar op grasijs of landijs werd of wordt gereden? Laat het ons weten of schrijf er zelf over. Sla je slag op het veldijs!

Redactie

⁴ Willem Bastiaan Tholen, een schilder die van schaatsen hield - Nelly Moerman in *KD59*, p. 21 t/m 26

⁵ De vijvers in het Haagse Bos - Niko Mulder in *Kouwe Drukke* 59, p. 27

Bronnen:

L. van der Valk en A. P. Pruissers - *Verven en afzanden in en rond 's-Gravenhage* in: *Westerheem*, jaargang 37 (1988), p. 316

Jacob de Riemer - *Beschrijving van 's Gravenhage* enz., 1730-1739 (Google books)

Jacob Westerbaen - *Onderwijzing voor de vrijers*, 1665 (dbnl.nl)

Jacob van der Does - *'s Graven-Hage met de voornaemste plaetsen en vermaecklijckheden*, 1668 (Google books)

Anoniem - *Huizen van Holland, Henegouwen en Beijeren*, in: *Mededeelingen van de Vereeniging ter Beoefening der Geschiedenis van 's-Gravenhage*, Eerste deel, 1863, p. 319 (huursleden);

P.J. Andriessen - *De Prins en Johan de Witt*, 1863 (1^e druk, p. 91) en 1866 (2^e druk)

A. Bicker Caarten - *Middeleeuwse watermolens in Hollands polderland*, 1990, p. 117

Theodoor v.d. Kooi - *'Roet en roet koud'*, 2019, p. 16

Jan Jaap Heij - *Hollands impressionisme*, 2013, p. 58

Suus Boef-van der Meulen - *Honderd jaar geleden jong zijn in Den Haag; de Haagse boeken van Nannie van Wehl* in: *Jaarboekje Die Haghe*, 1999

Haags Gemeentearchief

Rijksdienst Kunsthistorische Documentatie (RKD)

Delpher – diverse kranten en tijdschriften

Molendatabase.org; Kasteleninnederland.nl

Atlas van Stolk, Rotterdam; Wikipedia

Reactie op Landschap met val van Lidwina en de ijsbaan van Schiedam (KD 64)

Dit bericht uit de *Nieuwe Vlaardingse Courant* van 9 januari 1889 toont aan dat er 500 jaar na de val van Lidwina nog altijd kon worden gereden op het veldijs van de polder Oud-Mathenesse bij Schiedam.

— Het prachtige winterweder stelde de liefhebbers van schaatsenrijden te Schiedam Zondag jl. in de gelegenheid, zich naar hartelust te vermaken op de baan der „IJsclub Schiedam” en op het veldijs in den Oud-Mathenesse-polder, waar hun daarvoor een uitmuntende gelegenheid werd aangeboden; het was er dan ook den gansen dag zoo gezellig, dat schier een ieder op de been was om zich in het aangename schouwspel te verlustigen.

Niko Mulder

Column Jan de Wit

Natuurijs

De Eskimo's hebben wel duizend woorden voor sneeuw'. Hun intensieve omgang met sneeuw zou daar debet aan zijn. Hoe zit het dan met ons woord ijs? Hebben wij voor die sublimatievorm van water in het verleden, met pittige ijswinters, ook een grote woordenschat opgebouwd? Even denken: pakijs, kistijs, schaatsijs, grondijs, ankerijs, sneeuwijs, kwalsterijs, dubbeltjesijs, bomijs, zeeijs, drijfijs, sinaasappelijs, werkijs, millimeterijs, waterijs en zo komen we op roomijs, chocoladeijs en ga maar door. Daarmee begeven we ons echter op glad ijs, want het ijs dat ons interesseert is geen consumptieijs. Maar we hebben nog wel kunstijs en ... natuurijs.

Als de temperatuur overdag daalt onder de pakweg vijf graden (boven nul!), verschijnen er artikelen in de media over de vraag welke ijsclub er het eerst in slaagt een marathon op natuurijs te organiseren. Van ijs is dan überhaupt nog geen sprake, maar de voorbereidingen worden alom getroffen. Voorwaarde voor die marathon is weliswaar dat hij op natuurijs wordt verreden, maar aan dat natuurijs worden geen eisen gesteld. Er rukt een aantal boeren of loonwerkers aan met diesel slurpende tractoren, een paar gierwagens en wat waterpompen. Langs de baan worden grote zeilen gespannen om de natuurlijke kracht van de zon zo veel mogelijk tegen te houden. Dan is het daadwerkelijk wachten op een bijdrage van de natuur. De temperatuur moet verder dalen. Nachten waarin het kwik zich slechts enkele graden onder nul begeeft zijn al voldoende om een legertje stoere mannen, vrouwen weet ik niet zo zeker, aan te laten rukken om de natuur een stevig handje te helpen. Er moet water over een vooral niet-natuurlijke ondergrond verneveld worden. Bij voorkeur wordt gebruik gemaakt van een 'rol-schaatsbaan' met een dikke betonnen vloer. Dan komt die trekker met gierwagen in beeld. Een moderne wagen kan een goed richtbare en

zeer fijne nevel verspreiden. De baan wordt met een waterfilm bedekt, die al bij twee graden onder nul bevroert. Als je dat trucje vaak genoeg herhaalt, ontstaat er met wat geluk een ijslaagje. Drie centimeter bevroren water op beton is voldoende voor de 'eerste marathon op natuurijs'. Hoeveel natuur heb je nodig voor die felbegeerde eretitel, waar diverse ijsclubs in het hele land om strijden?

Natuurijs roept bij mij nog altijd visioenen op van idyllische schaatstochten over door rietkragen omzoomde vaarten en plassen in de kop van Overijssel. Wollen muts over de oren, wanten aan de handen, een thermoskannetje koffie in de rugzak en een lichte ijsvorming in de baard. In gedachten schaats ik weer, beheerst condenswolkjes uitblazend, vanaf de Aremberger Gracht naar de binnenlanden van de Wieden. Ik geniet van de rust om me heen, maar vooral van de sfeer. Dat niet te omschrijven gevoel van schaatsten op natuurijs. Daar is het woord weer! Er is geen dieselparfum waarneembaar. Je schaatsst soms wel in de luwte van de rietkragen, maar elders is de pracht en zeker ook de kracht van de zonnestraling uiterst welkom. Ja, natuurijs kent ook scheuren en ik verbeeld me dat mijn knie bij invallende vorst nu, zo'n twintig jaar na dato, nog altijd spontaan pijn gaat doen als gevolg van die gemene val. Maar dat alles hoort bij natuurijs. IJs dat gevormd is door en in de natuur. IJs dat het menselijk gedrag beïnvloedt. Iedereen groet elkaar, wisselt ervaringen uit en geeft ongevraagd adviezen, over de mooiste route, het leukste ijscafé en de meest soepele kleding. Het wordt tijd dat we op het woord natuurijs patent aanvragen. Voordat we het weten gaat de een of andere ijsfabriek met het woord aan de haal en weet over één of twee generaties niemand meer wat natuurijs is. Misschien kunnen we 'natuurschaatsen' dan ook opnemen in de Grote Van Dale als tegenhanger van baanschaatsen, overdekt schaatsen en short-track. En laten we natuurijs gelijk maar aanmelden bij de Unesco voor de werelderfgoedlijst.

Ijsvermaak in handwerk

Ijsvermaak is op vele manieren vast te leggen, niet alleen in tekening, ets of woorden maar ook in kruissteek en haakwerk. Volgens KD-index is dit de eerste keer dat *Kouwe Drukte* aandacht besteedt aan ijsvermaak in handwerk.

Thia Elzinga

Thia Elzinga, Friezin van geboorte, kennen wij al heel lang doordat wij samen tientallen jaren op een christelijk kerkkoor zongen dat in de jaren '40 was opgericht en in totaal 65 jaren heeft bestaan.

Mijn vrouw Willy en ikzelf hebben zo'n 35 jaar deel uitgemaakt van dit, voornamelijk uit schippers bestaande, kerkkoor waar ik de laatste vier jaar nog met het stokje heb mogen zwaaien bij gebrek aan een echte dirigent.

Thia was een alleenstaande vrouw met een passie voor borduren en haken en woonde in Amsterdam-Oost. Omdat zij geen rijbewijs had, reed zij altijd met ons mee en kwam zodoende ook bij ons thuis. In onze woonkamer zag zij een hele verzameling schaatsen aan een moerbalk van het plafond hangen.

Het Friese bloed in haar aderen begon meteen te borrelen en toen wij haar vertelden dat wij toch wel veel op hadden met het hele wintergebeuren, bood zij spontaan aan een stel leuke wintertafereeltjes voor ons te willen haken.

De haakwerkjes

Zij vroeg mij twee stalen raamwerkjes te leveren, waarin zij de winterse taferelen voor ons zou realiseren.

Dit zijn de Marker- en Volendammer schaatsenrijders geworden die wij tot op heden met veel genoegen voor onze ramen hebben hangen. Voorbijgangers staan vaak even stil om deze leuke haakwerkjes te bezichtigen en te fotograferen.

Borduurwerk

Kort nadat Thia de beide haakwerkjes gemaakt had, is zij ongeneeslijk ziek geworden en overleed, helaas veel te jong, op 55-jarige leeftijd.

Na haar overlijden heeft zij ons het mooie geborduurde schaatstafereel nagelaten. Dit zelf gemaakte wintertafereel hing al jaren in haar woning en wij hadden eerder onze bewondering daarover getoond. Voor ons heeft dit mooie borduurwerk daardoor een extra dimensie gekregen.

Tegenhangers

De haakwerkjes zijn zo te zien pendanten van elkaar, want de Markers schaatsen naar links en de Volendammers naar rechts. Zelf schaats ik zowel links als rechts, maar meestal rechtdoor om sneller op de plaats van bestemming te komen.

Bert Lassche

Volendammers schaatsen naar rechts ..

Markers schaatsen naar links ...

IJstafereel in kruissteek

Roet en roet koud – Hobbe de Bruijn en Theodoor van der Kooi

Na jaren van voorbereiding is een boek gereed gekomen over de belevenissen van Hobbe Baerdts van Slooten in de winter van 1890-'91.

Hobbe Baerdts heeft van deze winter een dagboek bijgehouden. In dit unieke document beschrijft hij zijn dagelijkse bezigheden en schaats-tochtjes in de periode 29 november 1890 tot en met 16 januari 1891 met als hoogtepunt zijn schaatstocht langs de elf steden van Friesland op 27 december 1890, zes dagen na de succesvolle tocht van Pim Mulier.

Aan de hand van het dagboek wordt de lezer in *Roet en roet koud* meegenomen in de gebeurtenissen van die winter. Verder wordt in het boek ruim aandacht besteed aan het ijsvermaak en dan met name de hardrijderijen en het bezoeken van de elf steden op schaatsen, de opkomst van de sport, de ontwikkeling van de Noorse schaats en de personen genoemd in het dagboek.

Het boek is uitgevoerd met een harde koft, geheel in kleur, formaat 21 x 22cm en bevat 88 pagina's. Het boek is te bestellen via de website: www.langselfsteden.nl of door het overmaken van € 17,50 (incl. verzendkosten) op bankrekeningnummer NL52INGB0000023140, t.n.v. H.A. de Bruijn, Bunnik, onder vermelding van naam en adres.

Hobbe de Bruijn / Theodoor van der Kooi

Geloven op dun ijs

Juist in de Nederlanden treffen geloof en natuurijs elkaar dikwijls in beeld en taal. Het zwarte vlak van het natuurijs weerspiegelt misschien wel iets van de diepste zielenroerselen van de mens. Schaatsen is net als geloven, een waagstuk: geloven op dun ijs is iets zonder zekerheid.

In KD nr. 50 besteedt Ciska Stark zowel aandacht aan het geloof als aan Dirk Willemsz. Een goed uitgangspunt om het er in dit artikel uitgebreider over te hebben.

Een lot uit de loterij

Soms moet je even slikken en wat meer betalen om het kavel te kopen dat past binnen je collectie. Bij het kavel over Dirk Willemsz. overkwam me dat. Het kavel betrof niet alleen de gravure getiteld: *'Dirk Willemsz. redt zijn vervolger uit het ijs bij Asperen (1569)'* maar ook oude afbeeldingen van het kasteel (*'Huis te Asperen'*), een oude topografische kaart (gemaakt door Boxhoorn) en een korte toelichtende beschrijving. Dit kavel kon mijn verzameling met winterse anekdotes en afbeeldingen die in relatie staan tot geloof en geloofsbeleving uitstekend aanvullen.

Afb 1. Dirk Willemsz redt zijn vervolger uit het ijs
Jan Luyken. Eigen collectie

De gravure laat een manspersoon zien die door het ijs is gezakt en gered wordt door een andere man. De afbeelding zou in de 18^e/19^e eeuw gemaakt zijn naar een kopergravure uit 1685 van Jan Luyken (die we kennen van de afbeelding van de schaatsenmaker).

Het geloof op doortocht

Begin 16^e eeuw ontstond er een beweging van verschillende groepen die zich inzetten voor reformatie van de rooms-katholieke kerk. In en buiten de kerk ontstond een *nye leer* waarmee het gezag van de kerk op het spel kwam te staan. De vele navolgers werden een bedreiging voor de eeuwenlang heersende rooms-katholieke leer. Deze nieuwe leer dreef daarmee ook een wig tussen kerk en staat. In winterse bespiegeling: de bestaande vlakke ijsplaat ging een diepe, lange scheur vertonen. Deze zou voor eeuwen een onoverbrugbare kloof worden, slechts af en toe toegedekt door een verraderlijk dikke sneeuwlaag. De nu ontstane reformatie zou nog vele breuken, barsten en scheuren tot gevolg hebben. Geloof bleef schaatsen op gevaarlijk ijs.

Hagepreken

De scène met Dirk Willemsz. stamt uit het begin van de 80-jarige oorlog (1568-1648). De Nederlanden staan politiek en militair onder leiding van Willem van Oranje die in 1561 was getrouwd met de Lutherse Anna van Saksen. Vanwege dit geloofsaspect moest hij vluchten. De Spaanse overheerser Filips II benoemde Margaretha van Parma tot landvoogdes. Zij kreeg de opdracht om het rooms-katholieke geloof te beschermen en de protestanten te bestrijden. Het houden van preken werd verboden waarna deze toen op geheime locaties plaatsvonden.

Afb. 2 Hagepreek op het ijs
Isaac Weissenbruch naar G.J. Bos
Rijksmuseum RP-P-OB-30.807

Zo ook de hagepreken: religieuze diensten in de open lucht en niet zelden op het ijs. Hier werden onder meer de katholieke leer en de katholieke kerk ernstig bekritiseerd. De ontstane weerstand tegen de gevestigde orde was voor de koning van Spanje onacceptabel. Margaretha vreesde de edelen die vroegen om het vervolgen van ketters (mensen die kozen voor de *nye leer*) te stoppen. Filips besloot haar te vervangen door de hertog van Alva die de bloedraad (Raad van Beroerten) instelde. De raad veroordeelde in 1568 alle protestanten (6000-8000 personen) die in 1566 aan de beeldenstorm hadden meegedaan. Zij hadden, net als Willem van Oranje, uit lijfsbehoud moeten vluchten en werden nu ook verbannen. Desondanks werd de weerstand onder het volk en de edelen tegen Alva steeds groter. De edelen verzamelden zich en werden later bekend als de geuzen.

Asperen

Wessel van de Boetzelaer, heer van Asperen, was steeds meer overtuigd geraakt van de betekenis van de nieuwe geloofsleer en bood velen de gelegenheid om in Asperen hun toevlucht te zoeken.

Asperen bezat behalve het kasteel een fraaie rooms-katholieke kerk. Tijdens de beeldenstorm

Afb. 3 Asperen kasteel, eigen collectie

had Wessel zich niet onbetuigd gelaten. Hij en enkele familieleden waren nauw betrokken geweest bij de beeldenstorm waarbij veel vernielingen in kerken en kloosters plaats vonden. Altaren en beelden pasten namelijk niet bij de nieuwe geloofsleer. Ook Wessel had moeten vluchten en werd nu door Alva verbannen. De reformatie werd een feit en daarmee ook de openlijke strijd tegen de gevestigde orde. Pas in 1573 keert Wessel van de Boetzelaer uit ballingschap terug. Hij liet in Asperen de protestantse eredienst in ere herstellen en benoemde Quirinus de Palme tot dominee.

Niet iedereen uit Asperen was op de vlucht geslagen. Bakker Dirk Willemsz. was ondanks zijn bekering gebleven. Hij behoorde tot de kleine stroming van de zogenaamde wederdopers. In reactie op het religieus geïnspireerde geweld waren de volgelingen van Menno Simons (menisten of doopsgezinden) pacifisten.

Het ijselijk geloof van Dirk Willemz.

Dirk zou ongewild geschiedenis gaan schrijven. In het geheim werden bij hem thuis diensten gehouden en werd er gedoopt. Het was de winter van 1569 en Dirk was gevangen gezet in het kasteel van Asperen. Het vroom dat het kraakte en de slotgracht was bevroren. De roestige spijlen van zijn *kerkerlijk* verblijf bleken minder

Afb 3 Dirk Willemsz. redt een geharnaste
Spaanse soldaat
Rijksmuseum RP-P-OB-79.120

sterk. Hij wist ze te verbuigen en op een onbewaakt ogenblik ontsnapte hij. Langs een touw (o.a. gemaakt van zijn kleding) liet hij zich op de bevroren slotgracht zakken. Zijn vlucht leek te slagen ware het niet dat de gerechtsdienaar zijn vlucht bemerkte en hem achtervolgde. Maar Dirk was vederlicht geworden en niet zo doorvoed en gekleed als de dienaar des Konings. Daar waar een wak ternauwernood was dichtgevoren zakte deze dienaar door het ijs.

Zijn roep om hulp, want zijn kleding en uitrusting boden weinig perspectief op overleven, bereikte Dirk. Deze keerde zich, vanuit zijn geloofsovertuiging, resoluut om en ging op de drenkeling af en reikte hem de reddende hand.

De vergevingsgezinde bewaker wilde Dirk zijn vrijheid terug geven. De inmiddels toegesnelde burgemeester herinnerde de bewaker aan zijn eedaflegging zodat Dirk opnieuw werd gearresteerd. Ditmaal werd Dirk in de klokkentoren van de kerk gevangen gezet zodat hij zich ieder uur kon realiseren dat zijn laatste uur kon hebben geslagen. Na maanden van marteling zou op 16 mei 1569 een einde komen aan zijn lijdensweg. Zijn veroordeling als ketter bracht hem op de brandstapel. Buiten Asperen, bij de Heukelumse poort stond echter een straffe wind zodat rook en vlammen de verkeerde kant op gingen waardoor Dirk vreselijk leed en schreeuwde van pijn. Tot in Leerdam hoorden ze hem: "tot over de seventigmaalen roepen O! mijn Heer o! mijn God". Uiteindelijk gaf de drossaard (baljuw,

gerechtelijk ambtenaar) bevel dit lijden te stoppen.

Helaas gold voor Dirk Willemsz. geen genade voor recht.

In herinnering

In 1856 heeft de dichter Tollens dit verhaal in dichtvorm beschreven en Dirk geëerd met niet minder dan 180 regels. De aandacht die Dirk Willemsz. in Nederland én Amerika onder de doopsgezinden geniet is ongekend. Zijn verhaal staat in het belangrijkste doopsgezinde geloofsboek: de martelaarsspiegel.

Door zijn daad van vredelievendheid is hij in Amerika uitgegroeid tot een icoon. Inmiddels is er in Amerika zelfs een gedenkteken voor hem opgericht dat in alles overeenkomt met de ets van Jan Luyken. In Asperen rest tot op heden slechts een straatnaambordje.

Toch blijft de herinnering aan deze episode uit de vaderlandse geschiedenis alleszins de moeite waard maar voor het ware geloof was het ijs nog niet dik genoeg.

Jos Pronk

Referenties

- *Met dank aan Ciska Stark voor haar waardevolle opmerkingen en aanvullingen in zake het geloof.*
- *De redding volgens: Het bloedig toneel, of Martelaerspiegel der Doops-gezinde of weerlose Christenen die om 't getuygenis van Jesus haren salighmaker, geleden hebben ende gedood zijn van Christi tijd af tot desen tijd toe. Versamelt uyt verscheydene geloofwaardige chronijken, memoriën, en getuygenissen. Thielemann Jansz van Bracht, Jan Luyken, D. Penning, L v.d. Vinne.*

Zoals eerder vermeld zijn in 2018 diverse technische verbeteringen in de website aangebracht, waarvan de meest opvallende verbetering wel de navigatie binnen de site is. Doordat er aan de linkerkant van de site nu een menu is aangebracht is het zoeken en vinden van onderwerpen een stuk sneller en makkelijker geworden.

Duitse en Belgische makers en verkopers

Bij de sectie *Schaatsenmakers* zijn nu ook de landen België, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk toegevoegd! De dato 3 maart 2019 zijn er al 295 makers en 15 verkopers uit Duitsland opgenomen. Neem eens een kijkje! Ga naar *Schaatsenmakers- en verkopers A-Z*, klik bovenaan op *Land/Plaats* en selecteer *Duitsland*.

Veel informatie is afkomstig van Poolsterbegunstiger Fred de Vegt uit Bremen. Deze sectie zal uitgebreid worden met andere landen als informatie daarover wordt ingebracht.

Schaatstoertochten Friesland

Wiebe Blauw en ondergetekende zijn begonnen met het opnemen van alle schaatstoertocht-medailles en bijbehorende informatie van Friesland uit het boek *Het schaatsenrijdersland bij uitnemendheid* van Hedman Bijlsma en Wiebe Blauw uit 2011.

Bronzen beeld aan de muur van het stadhuis te Haastrecht, gemaakt in 1985 door Dick Aerts ter ere van de beide Haastrechtse schaatsers Hein Vergeer en Leo Visser, in opdracht van Rabobank

Schaatskunst in de publieke ruimte

Op veel plaatsen in de wereld staan beelden van bekende en onbekende schaatsers in de openbare ruimte. Caroline van Staaveren heeft vele daarvan gefotografeerd. Er zitten echt prachtige bij. Zij heeft een begin gemaakt met het op SH zetten ervan. Ga naar *Schaatsen in Beeld*, klik vervolgens op *Schaatskunst in de publieke ruimte* om een en ander te zien. Heeft u foto's van dergelijke schaatsbeelden neem contact op met Caroline, via 023-5651597 of via cvstaave@quicknet.nl.

Engstalige versie SH

Op initiatief van Poolsterbegunstiger Cheryl Richardson uit Canada is nu een start gemaakt met het vertalen in het Engels van een aantal geselecteerde hoofdstukken op *Schaatshistorie.nl*. Cheryl neemt daarvan de meeste voor haar rekening. We zijn nog even aan het kijken hoe we dit het beste in de site kunnen gaan aanbieden. Vooralsnog zijn de pagina's die reeds in het Engels zijn vertaald in het menu onder de knop *English* te vinden.

Frits Locher

SCHAATSBIBLIOTHEEK 36

IJs- en schaatspoëzie

De toevloed van nieuwe én oude schaatsboeken in de afgelopen maanden dwingt deze *'bibliothecaris van het ijs'*¹ regelmatig tot het herschikken van zijn dus alsmā groeiende collectie. Dan ontdek je ook dat op diverse plaatsen boeken in een onderling gevecht om plaatsruimte de kleinere exemplaren naar achteren drukken, die daardoor – waarschijnlijk al geruime tijd – aan het zicht onttrokken waren. Plotsklaps komt de beheerder van dit geheel weer titels tegen, die hij óf al een tijdje miste óf waarvan hij zich nauwelijks het bezit realiseerde. Bij al die 'vondsten' kreeg ik meteen een thema voor deze aflevering aangereikt: er is door de jaren heen heel veel ijs- en schaatspoëzie geschreven en uitgegeven. En bepaald niet alleen in Nederland!

Verwacht nu van mij niet een doorwrocht betoog over de kwaliteit van de poëzie die ik hieronder de revue laat passeren. Evenmin is er sprake van een compleet overzicht. Hooguit attendeer ik medeverzamelaars van 'het gedrukte woord' op het bestaan van een allegaartje aan poëtische boeken en geschriften. Van hoogwaardige literatuur tot eenvoudige rijmelarij!

Schaatsenrijder

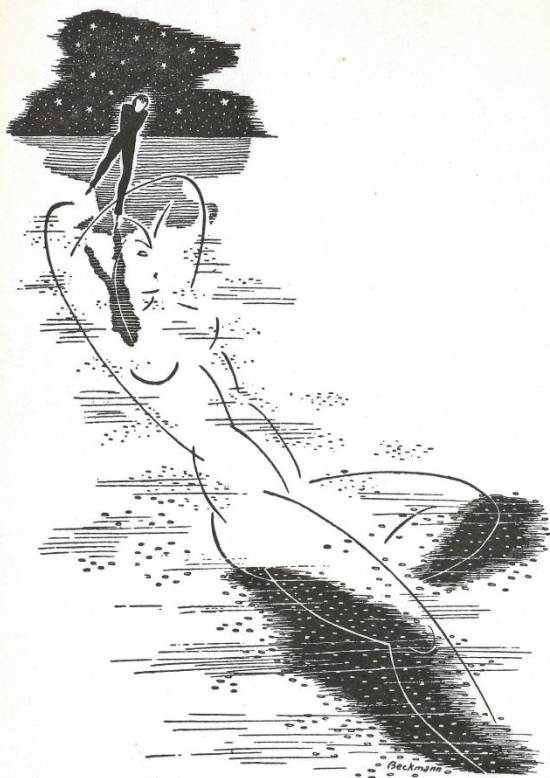
Eén van de meest opvallende, en in elk geval één van de meest kostbare, poëtische uitingen in mijn schaatsbibliotheek is niet een boek, maar slechts één vel papier. Het is de rijmprent (ook wel 'plaquette' genoemd) *SCHAATSENRIJDER* van de beroemde dichter Gerrit Achterberg. Onder het vers staat de tekst: *Van het gedicht "Schaatsenrijder" van GERRIT ACHTERBERG met een tekening van JAAP BECKMANN zijn 130 exemplaren gedrukt, welke door den dichter*

werden gesigineerd en genummerd van 1 tot en met 130. Ik ben in het gelukkige bezit van no. 0113. Er staat geen jaar van uitgifte op deze prent. Alleen het K-nummer 790 links onderaan wijst op de Tweede Wereldoorlog. Dat jaar van publicatie is overigens wel degelijk bekend. De geschiedenis van deze rijmprent is vastgelegd in een klein boekje. En dus hoort die brochure (29 pag.) *Schaatsenrijder. Terugdenken aan Gerrit Achterberg* van Hans Roest (1982) voor de verzamelaar nadrukkelijk bij die 'plaquette'. Ook dat boekje is in een kleine oplage gemaakt (330 exemplaren; de mijne heeft *Nummer 101*).

Op zich trouwens een boeiend verhaal hoe Hans Roest in de jaren dertig en veertig in de ban kwam van de dichter Gerrit Achterberg. Om de dichter in de oorlogsjaren enige financiële hulp te verschaffen, ontwikkelde Roest het idee zo'n rijmprent te produceren. In 1944 signeerde Achterberg alle exemplaren, die daarna moeizaam werden uitgevent.

In zijn boek *Als ik tekenen kon* schreef Tom van Deel in 1992 dat die rijmprent destijds clandestien was uitgegeven. Daarbij veronderstelde hij dat *'hooguit de helft van de 130 exemplaren bewaard zal zijn gebleven'*. Dus luidde zijn conclusie: *'Het uitgaafje is 'zeer zeldzaam'; in 1980 vroeg Reflex er 1000 gulden voor, Huijer in 1983 toch nog altijd 990 gulden.'* Toen ik in 2004 bij een Utrechts antiquariaat een bestelling plaatste, ging het om een aanzienlijk lager bedrag. Onlangs kwam ik nog een exemplaar tegen, dat rond de 200 euro moest kosten. Nog twee kanttekeningen. Het gedicht werd oorspronkelijk gepubliceerd in het letterkundig maandblad *Criterium* (December 1941). Dat blad kostte mij in datzelfde jaar 2004 welgeteld € 2,80. Van Deel concludeerde in 1992 dat het bewuste gedicht weinig bekend was, omdat het in bepaalde bloemlezingen ontbrak en ook niet was opgenomen in de verzamelbundel die de weduwe van Achterberg samenstelde. Op dat punt is er wel iets veranderd. Ik ben het gedicht naderhand al diverse keren tegengekomen, bijvoorbeeld in de bundel *Glad en wijd ligt het ijs*

¹ Een titel die Ron Couwenhoven introduceerde in zijn artikel (samen met Henny Korver) 'Je voelt je een vogel en vergeet al je zorgen' in *De Telegraaf* van 16 februari 1991. Zie ook pag. 137 van het boekje *IJs & weder – over ijspret en ijsdrama's dat Ron in 1993 samenstelde*.

SCHAATSENRIJDER.

Over zijn strenge cirkels heengebogen
eigent hij zich de middelpunten toe.
Hun trotsch bezit staat in zijn harde oogen.
Hij wordt de mathematica niet moe,

waarmee elk nieuw uitvieren zich voltrekt
om elke nieuwe inkeer op te vangen.
Zie hem in rustige beslissing hangen
boven het tijdelooze, dat hij wekt

en kantelend in tegenkringen leidt
voor het een snelle ronde dood zou vinden.
Hij heeft zich van de wereld al bevrijd;
enkel de smalle ijzers, die hem binden

aan 't evenbeeld. Een laatste trouw misschien?
Wat kan hij in de spiegel nog verwachten?
Of houdt een vrouweschim, die wij niet zien,
hem vast binnen dit eenzaam veld van krachten?

Ijskoude liefde, die niet sterven wil,
omdat de doode lelies onder water
haar eenmaal droegen in hun gouden harten,
waarmee de vijver vol lag, zwaar en stil.

S. Achterberg

Van het gedicht „Schaatsenrijder“ van GERRIT ACHTERBERG met een tekening van JAAP BECKMANN zijn 130 exemplaren gedrukt, welke door den dichter werden gesigneerd en genummerd van 1 tot en met 130.

Dit is no.: 0113

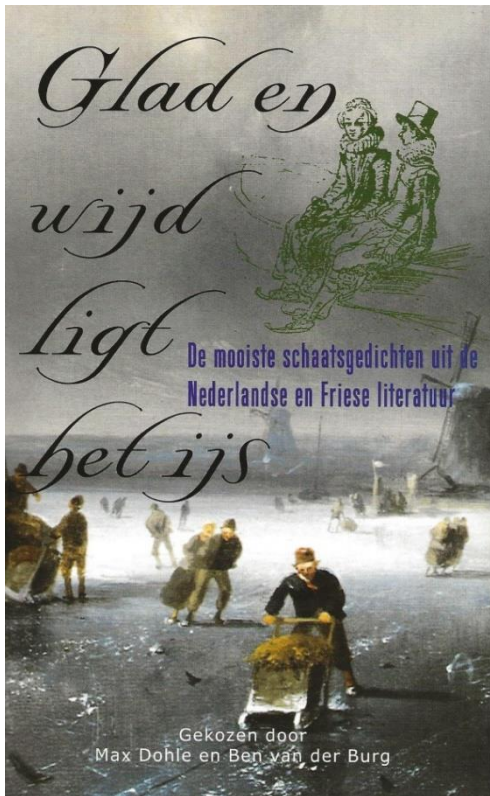
(niet in den handel.)

K. 100

(De mooiste schaatsgedichten uit de Nederlandse en Friese literatuur), gekozen door Max Dohle en Ben van der Burg (eerste druk 1999, Tweede druk 2002). Verder ook in het boekje *Een duurzaam aandenken* (Elf sportgedichten), dat in 2005 verscheen ter gelegenheid van de opening van het nieuwe pand van de Academie voor Lichamelijke Opvoeding in Amsterdam.

De Schaatsrijder

In mei 2001 betaalde ik een pittig prijsje voor een klein item dat niet verworpen moet worden met het gedicht van Achter-

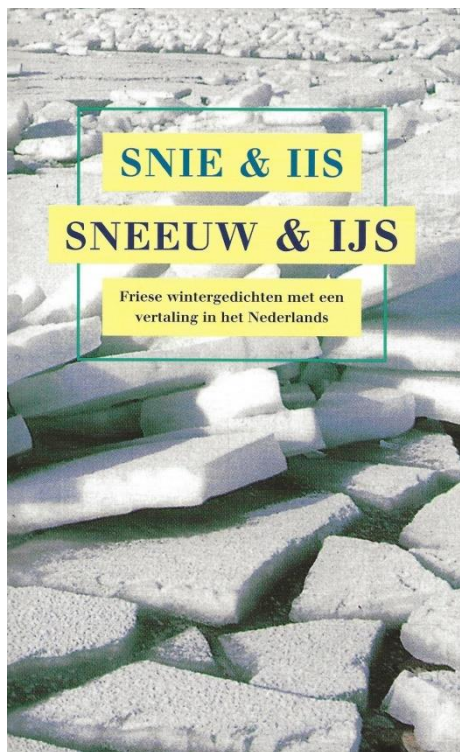

berg. Het is een opnieuw gepagineerde en van een bedrukt omslag voorziene overdruk uit *De Vrije Bladen* van juni 1926. We hebben het over een uitgave van *De Schaatsrijder* van de dichter/schilder Hendrik de Vries (VIII pag.). In mijn exemplaar schreef de dichter op de binnenkant van het omslag 'Van Hendrik de Vries aan W.A. Hofman - 14 Juni 1941.' Het is het lugubere verhaal van een 'schaatsrijder' die onderweg op het ijs een aanvaller met zijn eigen steekwapen doodt en vervolgens zelf in een verraderlijk wak ook om

het leven komt. Geen tekst dus die onmiddellijk in aanmerking komt voor een populaire bloemlezing ...

Ballade

Over bloemlezingen gesproken, ik noem ook nog de uitgave *Snie & Iis / Sneeuw & IJs* (Friese wintergedichten met een vertaling in het Nederlands), die in 2000 verscheen bij de Friese Pers Boekerij in Leeuwarden. Een aanrader! Teake

Oppewal selecteerde daarin diverse klassieke Friese ijs- en schaatsgedichten. Omdat de samensteller doublures met eerdere bloemlezingen wilde vermijden, verwees hij in zijn *Nawoord* nadrukkelijk naar de een jaar eerder verschenen – en hiervoor al genoemde – bundel *Glad en wijd ligt het ijs*. Geen wonder: Oppewal werd in die uitgave in het *Woord van dank* geprezen voor zijn deskundige hulp en goede raad.

Eén ballade uit *Glad en wijd* licht ik er even uit. Steeds weer blijkt mij in de zalen met oudere toehoorders dat veel mensen glimlachend reageren als ik een couplet uit de *Ballade fan Lon-*

gerhou op het scherm vertoon. Ooit vermaakten zij zich in hun jonge jaren kostelijk in volle zalen en feesttenten met de droogkomische voordrachten van de woordkunstenaar Wibren Altena uit Makkum. Pas na het overlijden van die Friese entertainer in 1987 (dertig jaar na zijn laatste optreden) werden zijn ‘*stikeldichten*’ (hekeldichten) en andere verzen door de Friese dichter Douwe Tamminga verzameld in de bundel *De laitsjende wierheid* (1990). Bij een lezing/presentatie in Lemmer stapte de inmiddels overleden voorzitter van de plaatselijke ijsclub naar voren toen ik de naam Altena noemde: “*Mag ik even iets zeggen?*”. Om vervolgens uit zijn hoofd de 33 coupletten van de *Ballade van Longerhou* te declameren.

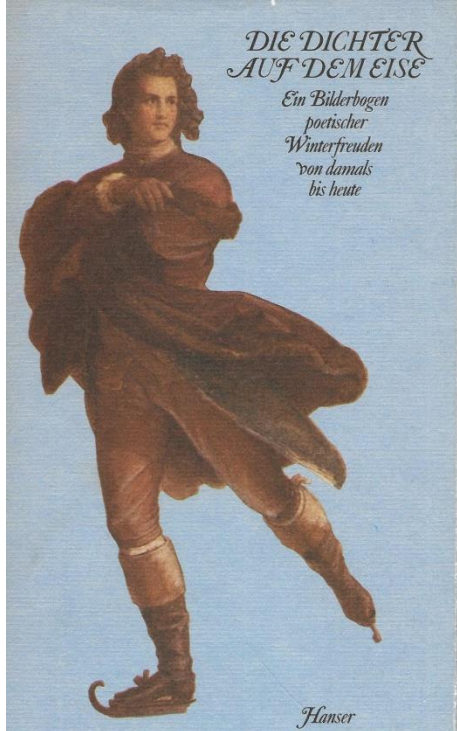
Engeland en Amerika

In Engeland verscheen al in 1905 een fraaie bloemlezing met een uitgebreide titel: *The Poetry of Skating. Being a Collection of Verses by Various Hands Commending and Describing that Gracefull Art*. Samensteller Edgar Wood Syers koos vooral voor Engelstalig werk, maar nam ook diverse gedichten van bekende Duitse poëten op. Zelfs *De Schaatsemaaker* (een prent en gedicht) van Jan Luijken uit 1694 ontbrak niet.

Veertien jaar later publiceerden William Haynes en Joseph LeRoy Harrison in Amerika een bundel waarin naast het schaatsen ook andere wintersporten aan de orde kwamen: *Winter Sports Verse* (New York 1919).

Nog meer landen

Die beroemde Duitse dichters paraderen in eigen land in een nieuwjaarsgeschenk uit 1986/1987 van de uitgeverij Carl Hanser Verlag in München. Het boekje van 49 pagina's draagt als titel *Die Dichter auf dem Eise. Ein Bilderbogen poetischer Winterfreuden von damals bis heute*. Hier gaat het vooral om werk van literaire hoogvliegers zoals Friedrich Gottlieb Klopstock, Johann Wolfgang Goethe, Wilhelm Busch, e.d. Van hen zijn vooral Klopstock en Goethe niet alleen bekend als dichters, maar ook als hartschotelijke schaatsliefhebbers. Kijk er de vijftig-

ste *Kouwe Drukke* nog maar eens op na wat de relatie is tussen Klopstock en het IJsstadion Thialf.

Ooit stuurde de Zweedse schaatscijferaar Kenth Borgström mij een verrassende bundel toe uit zijn land: *Blank ligger isen. Skridskopoetisk antologi från tre sekler*. In dit fraai geïllustreerde boekje (1996) duikt ook Klopstock weer op. Samensteller Ove Säverman kwam namelijk bij een bezoek aan een museum in Hamburg via een paar regels van een gedicht van Klopstock op het idee van dit zeer geslaagde werkje van 99 bladzijden met vooral Zweedse ijs- en schaatspoëzie.

Noorwegen mag helemaal niet ontbreken in dit overzicht. Dat land heeft een echte traditie als het om schaatsliederen gaat. Neem alleen de *Axel Paulsen Skøite-Galop* uit 1885 die begint met de introductie van Paulsen's tegenstander:

Hr. Van der Zee fra Holland kom,

Kvirre, virre vip bom bom.

Til Norge for at se sig om

Kvirre, virre vip bom bom.

Oftewel: Rinke van der Zee uit Holland kwam naar Noorwegen om rond te kijken ...

Met dit illustere lied opent Arnt-Erik Selliaas zijn *Skøytesangbok*, een selectie van bekende en minder bekende schaatsliederen, dat hij ter gelegenheid van de viering van zijn 70ste verjaardag in het schaatsmuseum in Oslo ronddeelde aan de bezoekers. Zijn keuze eindigt op pagina 18 met *Schaatsen in Thialf* van Kristian Vårvik, de zoon van oud-schaatser Atle Vårvik. Jullie kunnen deze *sang* zo bekijken met beelden gemaakt in Heerenveen op www.youtube.com.

Dichter bij het IJs

Terug naar Nederland. Er is nog heel veel meer in dit land dat ik graag had willen noemen. Van ijsliederen bij jubilerende ijsclubs tot poëtische uitingen in jubileumrevues. Van de *Hein Bundel* van de Supportersclub "Hein Vergeer" tot de volkspoëzie van lokale dichters. Maar ik schreef al: dit is geen compleet overzicht. Eén bloemlezing – van een van de *Founding Fathers* van 'De Poolster' en van *Kouwe Drukke* - mag echter niet ontbreken. Ik heb het dan vanzelfsprekend over

Dichter bij het IJs, die Anrie Broere bij zijn afscheid van het actieve schoolleven op 16 september 1999 als cadeau-tje gaf aan collega's, vrienden en

kennissen. Een fraai vormgegeven bundeltje met gedichten en uitstekende illustraties, waarin natuurlijk de *Schaatsenrijder* van Gerrit Achterberg, waarmee we begonnen, niet ontbrak. De oplage bedroeg destijds 250 stuks. Pas na zijn overlijden vernam ik, dat in 2004 een tweede druk was verschenen. In een aanzienlijk kleiner formaat, maar ook daarin komen tekst en afbeeldingen volledig tot hun recht.

Hedman Bijlsma

Sleetje op schaatsen

Op 6 november 2018 hield IJscclub Schipluiden haar jaarlijkse ledenvergadering.

De voorzitter, de heer Jan van den Berg, vroeg aan Hans van der Donck en mij een presentatie te houden over de schaatsen uit Schipluiden en Kwintsheul n.a.v. ons onderzoek 'Schaatsen uit Schipluiden'.

Snoeiwerk

Uit mijn collectie toonde ik Heulenaars en de oudste krulschaatsen van Aalbert van den Bosch. *foto*

Ook een bijzonder, oud sleetje nam ik mee. Dit sleetje kreeg ik zo'n 25 jaar geleden van boer Van Vliet uit Schipluiden. Ik kwam daar als vrijwilliger van de Groep Hoogstam Fruitbomen snoeien, en na een aantal keer bood hij mij het sleetje aan; ik had hem verteld van mijn schaatsverzameling.

Boer Van Vliet vertelde dat het eenvoudige kindersleetje in de oorlog (circa 1944) samengesteld is uit oude schaatsijzers en een niet nader te definiëren plankje van één of ander werktuig.

IJzer was namelijk schaars in de oorlogsjaren, al het ijzer moest bij de bezetter ingeleverd worden, maar deze oude schaatsen lagen nog in een verborgen hoekje.

Waarschijnlijk is het sleetje gemaakt door smederij Van den Bosch.

IJzers van Aalbert

Hans en ik kwamen na onderzoek van de schaatsijzers onder de slee tot de conclusie dat deze van Aalbert van den Bosch moeten zijn. Alhoewel ze niet gemerkt zijn is de halsversiering *detailfoto* en het model identiek aan de schaatsen van Aalbert van den Bosch.

De lezing was een groot succes!

Na afloop kwam een mevrouw uit de zaal vertellen dat IJsbrand van den Bosch zijn smederij op honderd meter van de Andreaskerk in Kwintsheul had; de familie Van den Bosch was zelf ook rooms-katholiek. Zou dit het andreaskruis aan de binnenzijde van de krul verklaren?

*Jan Gores
foto's Hans van der Donck*

Reactie op ijsklossen

In *Kouwe Drukke* 64 plaatste Jan van Eijk namens het Eerste Friese Schaatsmuseum in Hindeloopen een oproep over een onbekend voorwerp afkomstig uit Noord-Holland met de aanduiding 'ijsklossen'.

Er hoort een houten bal bij

Wim Molenveld reageerde: *'Ik weet niet precies waar het ding voor gebruikt is, maar er hoort een houten bal bij. Waarschijnlijk voor een spel op het ijs. Ooit gezien in een museum in de Zaanstreek.'* En in tweede instantie: *'In het blad Zaans Erfgoed (nr. 33, zomer 2010) kun je een afbeelding vinden van die houten schep en een houten bal. Even googlen.'* Het bleek om een oproep te gaan, want ook deze cultuurhistorische vereniging weet niet goed raad met de schepvormige bladen aan lange stokken.

Essenhout, rubber en katoen!

De collectie van het Zaans Museum bevat drie klossen (stokken) en vier klosballen, bijna allemaal gedateerd 1800-1899.

Slechts bij één stok staat enige toelichting: *'De kolfstok werd gebruikt voor het zogenaamd 'klossen'. Klossen was een Zaans ijsvermaak. Het spel leek veel op het kolfspel. De kolfstok bestaat uit een lange ronde stok met aan de onderkant een blad.'*

Een klos gemerkt 'J. Kool' en de bal gemerkt 'Kool' horen waarschijnlijk bij elkaar. De afmetingen van schep en bal zijn niet bekend, maar de bal past waarschijnlijk in het schepvormige blad, wat enige sturing mogelijk maakt.

Het is nogal vreemd dat twee ballen van katoen zijn; ze zijn bovendien met papier omwikkeld. De katoenen bal op een houten standaard doet vermoeden dat het mogelijk om een prijs ging.

Niet alleen op het ijs

Op het detail van een centsprent zien we dat de bal door een ring of beugel moest worden geslagen. Die variant werd ook wel *kolven door de ring* of *kolven door de beugel* genoemd. [Afb.1](#) Rembrandt tekende in 1654 zo'n *beugelaar* in een herberg. [Afb.2](#)

Hier klossen ze

www.colf-kolf.nl

De beugelaar – Rembrandt 1654

Rijksmuseum RP-P-OB-215, detail

Een anonieme reproductie van Rembrandts ets kreeg als titel *De beugelaar (Het klosbaantje)*. Uit de afbeeldingen kunnen we opmaken dat het klossen niet alleen op het ijs werd gespeeld, maar ook op onverharde pleinen en overdekte banen.

Niko Mulder

Noorsche schaatsen in Nederland 1885-1895 (deel 1)

Eind 2018 verscheen het interessante en fraai geïllustreerde *H.J. Gorter, Zwolle, 1874-1918*.¹ Daarin beschrijven Aad van den Ouweelen en Frits Locher de sportloopbaan, maar vooral de carrière als schaatsenfabrikant van Hendricus Jacobus Gorter, 1894-1907 in Zwolle. 'Henri' Gorter is in 1891-1894 een van de beste Nederlandse wielrenners in binnen- en buitenland. Maar hij maakt een switch en wordt eind 1894 de eerste Nederlandse fabrikant van 'Noorsche' schaatsen.

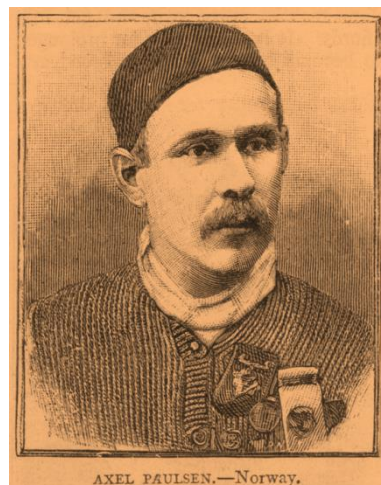
Begin november meldt *Nederlandsche Sport* dat de redactie in de gelegenheid gesteld is 'om de Noorsche schaats te bezichtigen' sinds kort gefabriceerd door 'de Eerste Nederlandsche fabriek van machinaal gemaakte Noorsche schaatsen van H.J. Gorter te Zwolle'.² Henri is dan pas 20 jaar oud. De auteurs van *H.J. Gorter* veronderstellen dat hij tijdens de wereldkampioenschappen hardrijden voor prof-schaatsers op 10 en 11 januari 1894, eenmalig gehouden op de bevroren uiterwaarden bij Zwolle, gefascineerd raakt door schaatsmodellen: 'Zijn directe belangstelling gaat vooral uit naar de modellen Noorsche schaatsen waarop diverse rijders al rijden. De schaatsen van de Noorsche rijder Harald Hagen in het bijzonder.' Hagen wint dat toernooi met grote overmacht, met de Fries Marten Kingma als tweede en een pelotonnetje andere Nederlanders daar ver achter. Volgens de krant reed Hagen op 'lange, Noorsche schaatsen, evenals Marten Kingma; de overige hielden zich bij hun Friesche schaats.'³

Dit roept de vraag op welke 'Noorsche schaatsen' vóór Henri's start als fabrikant in Nederland bekend waren. Dit artikel is een poging daar aan

de hand van het beschikbare materiaal wat klaarheid in te brengen.

Naar Christiania

De eerste keer dat Nederlandse hardrijders direct met *Noorsche schaatsen* te maken krijgen, is op 28 februari 1885 op het bevroren fjord Frognerkilen bij Christiania, zoals Oslo dan nog heet. Op 28 januari hebben bij de eerste internationale langebaanwedstrijden in Nederland, op de Groote Wielen bij Leeuwarden, de Friese hardrijders, van oorsprong allemaal kortebaners, de sterker geachte Engelsen verslagen, in een traditioneel *knock out* toernooi. De Noorse crack Axel Paulsen zou daar aanvankelijk ook starten, maar bedacht zich ter plekke uit protest tegen de volgens hem gevaarlijke vorm van de baan: afstand van een mijl, met halverwege een scherp keerpunt. Hij daagt vervolgens iedereen uit om het in Christiania tegen hem op te nemen en de

enthousiast geworden Friezen nemen die handschoen op. Ze sturen niet de winnaar van Leeuwarden, Pieter Bruinsma, maar de twee snelsten, Renke van der Zee en Benedictus Kingma. Kingma wint van Paulsens maatje Carl Werner, maar de meeste aandacht gaat uit naar Van der Zee tegen Paulsen. Maar op een 'elliptische'

Het bootmodel van Axel Paulsen uit 1885
Oslo Skøytemuseet. Foto Niko Mulder.
Een fabricaat van A. Støren uit Christiania

CARL WERNER.—Norway.

een verslag van de races in *Nederlandsche Sport* van maart. Het bevat een flinke paragraaf over de schaatsen van de twee Noren.⁴

'Axel Paulsen's en Carl Werner's Schaatsen zijn hooger op de schenkels dan de onze en veel smaller. Zij hebben omstreeks 3/4 der breedte van een dunne Friesche schaats en houden van begin tot einde ijs. Het staal loopt

ook verder door: het einde der schenkels steekt wel twee vinger dikte buiten de hak naar achteren uit. Banden en riemen zijn geheel door hen verworpen, daar de bloedsomloop hierdoor te veel wordt gestremd; met 12 ijzeren schroeven zijn de schaatsen aan de schoenen bevestigd, zoodat zij zich de moeite moeten getroosten steeds een ander paar schoenen mede te nemen.'

Door het voor het destijds oog nogal bijzondere uiterlijk krijgt de schaats de bijnaam 'bootmodel'.⁵ Het model is het product van de ervaringen van Axel Paulsen tijdens internationale wedstrijden in 1882-1885 in Wenen, Canada en de Verenigde Staten; mogelijk had ook vader Paulsen, zelf een oud-(kunst)schaatser, een bijdrage in de ontwikkeling.⁶ En de secretarissen stellen zichzelf een vraag naar de oorzaak van de 'grootte superioriteit' van Paulsen. Het ligt

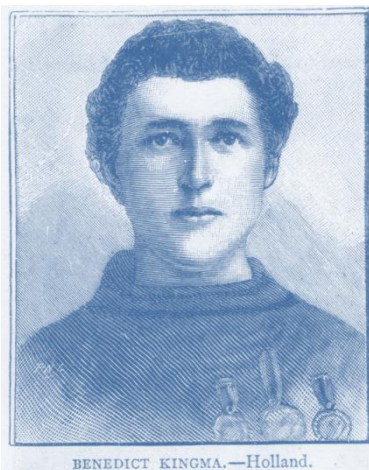
baan van 600 meter op zacht ijs lijdt de Fries een desastreuze nederlaag, met 400 meter achterstand op de 3 mijl (4828 m).

De twee schaatsbondsecretarissen Buttingha Wichers en De Salis schrijven

vooral aan '[z]ijne training': *'Ja, daarin en daarin alleen ligt het geheim'*. Zouden het toch ook niet '[z]ijne schaatsen' kunnen zijn? *'De Nooren beweren het: wij gelooven het niet geheel, maar we hebben schaatsen, zooals hij ze heeft, besteld en zullen daarmede proeven nemen, zoodra dit mogelijk is.'*

Wichers-De Salis

Eind januari 1886 worden in Hamburg zes Nederlandse kortebaners, onder wie Bruinsma en 'Dix' Kingma, opnieuw door Axel Paulsen verslagen op alle vier afstanden van een vierkamp over twee maal 1 mijl en 3500 meter. Het is voor

BENEDICT KINGMA.—Holland.

Buttingha Wichers aanleiding zijn oorspronkelijke standpunt bij te stellen. Zijn beloofde 'proeven' hebben inmiddels drie nieuwe gezichtspunten opgeleverd die hij meldt in de *Nederlandsche Sport* van februari. *'De bijzondere gemakkelijheid waarmee Paulsen de hoeken omzwenkt'* ligt aan de kortere hals van zijn schaatsen; Paulsens ijzers zijn relatief recht geslepen in plaats van enigszins krom,

Johan van Buttingha Wichers – anonieme foto

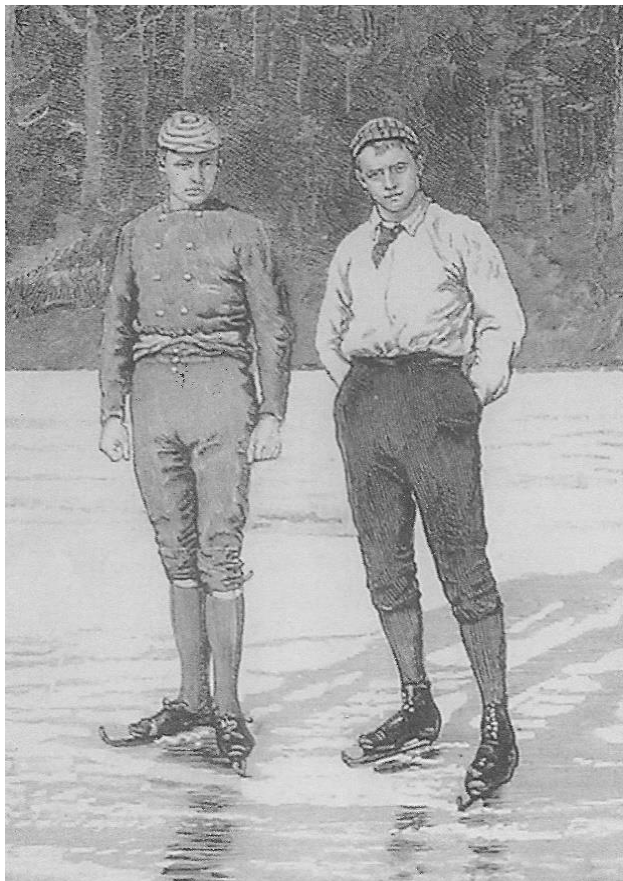
waardoor de langebaan-streek gemakkelijker wordt dan die van het typische kortebaantje 'kluwen'; en de Friesch(-Hollandsche) schaats wordt met riempjes relatief los ondergebonden in vergelijking met de vaste bevestiging van de Noren. Buttingha brengt een paar *Noorsche schaatsen* langs op de redactie van *Nederlandsche Sport* op het Rokin, zodat ze daar kunnen worden bekeken.⁷

Als resultaat wordt op de herfstvergadering van de Schaatsenrijdersbond een nieuw ontworpen schaats gepresenteerd, die daar algemene bijval krijgt en in november 1886, aan het begin van het nieuwe seizoen, als 'Wichers-de Salis' schaats in *Nederlandsche Sport* wordt aangekondigd: *'Heeren liefhebbers van schaatsenrijden kunnen, ten kantore onze redactie, het nieuwe model schaatsen bezichtigen, dat door den Heer Hoekstra te Warga, naar aanwijzingen der Heeren v. Buttingha Wichers en De Salis, gemaakt is geworden.'*⁸ Ondanks de aanvallende presentatie als 'gewijzigd model Axel Paulsen', is de Wichers-de Salis een op de Friesch-Hollandsche schaats gebaseerd compromis, met name in de bevestiging. Naast een 'hakschroef' bevat hij een 'uitgewerkt voetblad' waarop de voorvoet nog steeds moet worden vastgesnoerd met riemen. Er wordt door de ontwerpers vervolgens geruime tijd met allerlei varianten van hals, hak, voetblad en riemvormen geëxperimenteerd, een uitgebreid overzicht daarvan geeft Mulier in het hoofdstuk 'Schaatsen' van zijn *Wintersport* van 1893.⁹

Dat is overigens een uiterst kritisch overzicht. Van alle traditionele modellen is 'de verbinding nog belemmerend en de stand te laag'; Mulier vindt de Wichers-de Salis een typische 'tochten-schaats', terwijl een langebaan-wedstrijdschaats zonder meer moet voldoen aan 'Geen losse schaatsen op wedstrijden, doch een muurvaste verbinding met den voet.' Het is duidelijk welk model aan die eisen voldoet.

Naar St. Moritz

In de late jaren '80 wordt de Wichers-de Salis dé schaats voor de Nederlandse langebaan. Dat

Kingma en Pander op hun Wichers-de Salisschaatsen.

Bron: *The Graphic*, 11 januari 1890
(met dank aan Marnix Koolhaas).¹⁰

blijkt in het bijzonder wanneer in november-december 1889 voor het eerst twee rijders voor training naar winterse oorden worden gestuurd: Marten Kingma uit Grouw en Klaas Pander uit Haarlem. Marten, de jongste van drie broers waarvan Dix en Merk de oudere twee zijn, wordt gezien als het eerste grote Friese langebaantalent, en Klaas heeft in januari indruk gemaakt in een internationaal gezelschap bij de eerste (officieuze) WK langebaan op het Museumterrein in Amsterdam.¹¹ Als ze beginnen te trainen in St. Moritz, merkt Marten dat de schaatsen ertoe doen. 'Kingma ondervond spoedig, dat hij het op zijn Friesche schaatsen tegenover Pander met het model Wichers-Salis niet kon houden. Hij verwacht nu uit Friesland betere schaatsen'; en dan: 'Het record van Kingma, die nu rijdt op het model Wichers-de Salis, verbeterd dagelijks, zoodat hij nu niet veel meer bij Pander

achterblijft.' Pander heeft zijn schaatsen betrokken van de firma T.F. Bastet in Amsterdam, die regelmatig adverteert met allerlei modellen in *Nederlandsche Sport*.¹²

Paulsen en Hagen

In Noorwegen is de jonge prof Harald Hagen [zie omslag voorzijde](#) inmiddels in opkomst. Hij heeft in 1886-1888 Axel Paulsen een aantal malen verslagen en in

januari 1887 maken Dix Kingma, Arie van den Berg en T.B. Veninga kennis met hem in Hamburg, als hij drie van de vier afstanden van de jaarlijkse vierkamp wint (en Van den Berg nipt de vierde).

Hagen rijdt op zijn eigen model Noorsche schaats en in *Nederlandsche Sport* van december 1888 verschijnt een beschrijving van de verschillen tussen de modellen van Paulsen en Hagen.¹³

'Paulsen's schaatsen zijn lang 17 inch (430mM.) en aan den hiel $\frac{3}{4}$ inch (20 mM.) lager dan aan den teen; het ijzer is breed $\frac{1}{18}$ inch ($1\frac{1}{2}$ mM.) en loopt door 1 inch (25 mM.). [...] het smalle ijzer is ingelaten in en bevestigd aan een metalen zool. Hij rijdt met laarzen met hakken, waaraan zijne schaatsen met schroeven bevestigd zijn. Hagen's schaatsen hebben eene lengte van $17\frac{1}{4}$ inch (440 mM.) met ijzers die aan den hiel $\frac{1}{5}$ inch (5 mM.) hooger zijn dan aan

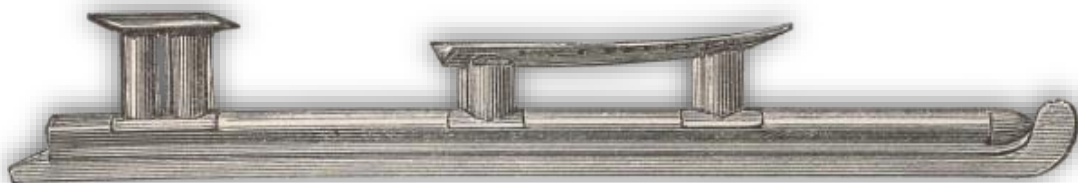
den teen. De ijzers zijn breed $\frac{1}{18}$ inch ($1\frac{1}{2}$ mM.) en loopen achter den hiel door $1\frac{3}{8}$ inch (35 mM.). Zijne schaatsen zijn vervaardigd naar het model Axel Paulsen; doch zij worden gebezigd zonder hakken aan de schoenen en daaraan bevestigd door middel van koperdraad.'

Er wordt in *Nederlandsche Sport* in december 1887 eenmalig geadverteerd voor 'Noorweegsche Kunst- en Hardrijdersschaatsen' zoals 'door Axel Paulsen, Carl Werner en Harald Hagen gebruikt worden', door 'L.H. Hagen & Co., Grootste Schaatsenfabriek Noorwegen, Christiania'. Of dit familie is, is onbekend; in elk geval gaat het hier om een grote Noorse 'Vaaben & Metalvarefabrik', die zich rond deze tijd blijkbaar ook op schaatsen toelegt.

Merkteken van wapen- en schaatsenfabriek
L. H. Hagen & Co - 1925 of later
Verzameling Ben Treijtel
in het merkteken een geweer en een sabel

Model Harald Hagen 1886
Mr J. van Buttingha Wichers - *Schaatsenrijden*, p. 260
Let op de vier afzonderlijke 'potjes'

Tegelijkertijd begint T.F. Bastet in Amsterdam te adverteren met 'Echte Friesche Schaatsen van Hoekstra-Minkema (Warga-Oosterlittens)' en 'Noordsche, Zweedsche, Amerikaansche, Engelsche Schaatsen'. Een verslaggever van *Nederlandsche Sport* brengt in november 1888 een bezoek aan de zaak en constateert 'dat de firma T. F. Bastet, Kalverstraat 173 alhier, een monstrekamer heeft in orde gebracht, waarin de modellen van de meeste schaatsensoorten zijn te bezichtigen. Wie daaruit geen keus kan doen, moet noodzakelijk een eigen model laten vervaardigen, want aan verscheidenheid laat de collectie niets te wenschen over, daar behalve met soortverschillen ook rekening is gehouden met diverse wijze van bevestiging der schaats aan den voet.'¹⁴ Noren zijn dan dus op een bepaalde manier beschikbaar, maar er is geen indicatie dat Nederlandse (wedstrijd)rijders daarvan gebruik maken. In december 1889 rijden Kingma en Pander op training in St. Moritz blijkbaar naar volle tevredenheid op Wichers-de Salis schaatsen, Pander heeft ze zelfs bij Bastet betrokken.

Voor het eerst in Nederland

In Nederland is voor de eerste keer sprake van *Noorsche schaatsen* bij wedstrijden op 25 februari 1888 om het 'Meesterschap voor Liefhebbers' bij de Amsterdamsche Sportclub, over 2 mijl (= 3219 m.) op de baan op het Museumterrein. De winnaar is George Jurrjens, een 22-jarig Amsterdams multitalent, ook voetballer en hardloper. Bij de Duitse deelnemer W. Grone-mann uit Hamburg wordt

Noren uit Hamar, ca. 1890; v.l.n.r. Einar Halvorsen, Adolf Norseng, Filip Petersen en Even Godager.

Bron: Atle Næss, *Hamar, a tradition of skating*. Vallset. Norway: Oplandske Bokforlag, 1992.

speciaal vermeld dat hij 'reed op schaatsen systeem Hagen'. Die brengen hem weinig succes, want hij eindigt ver achter Jurrjens in de middenmoot. Aan het wereldkampioenschap allround op 3 en 4 januari 1890 in Amsterdam doen twee Noren uit Hamar mee, Adolf Norseng en Even Godager. Ze rijden (natuurlijk) op *Noorsche schaatsen*. Norseng is de beste rijder, maar Godager valt uit, net als Pander, beiden slachtoffer van de griepgolf die ook in Amsterdam toeslaat. Er komt uiteindelijk geen wereldkampioen.

In november-december 1890 wordt er door de bond weer een buitenlands trainingskamp georganiseerd, nu in Hamar. Daar zijn de Noren hard bezig

MR. G. H. JURRGENS.—Holland.

de wereldtop van het hardrijden te worden, met zekere winters en een snelle baan op het Mjøsa-meer, waar naast Godager en Norseng ook Einar Halvorsen en Filip Petersen trainen en wedstrijden rijden. Marten Kingma is weer geselecteerd. Klaas Pander heeft bij internationale wedstrijden in maart in Stockholm naar het oordeel van de bond teleurgesteld en nu gaat zijn neef Jan Houtman mee. Maar de Nederlandse winter valt zo snel, dat de twee haastig per telegram wordt gemaand terug te komen, voor grote internationale wedstrijden op 17 en 18 december in Heerenveen.

MR. JOS. DONOGHUE.—American Amateur.

ber in Heerenveen.

De grote man van Heerenveen wordt de Amerikaan Joe Donoghue, die zowel de mijl als de 3 mijl wint, steeds voor de Duitser Landahl uit Hamburg-Altona. '[M]en was een en al verwondering

over de krachtige, regelmatige slagen van den Amerikaanschen rijder, die even als Houtman op Noorsche schaatsen reed.' Joe heeft nog op 12 december in Christiania de Noorse wereldrecordhouder op de 5 km. Oskar Fredriksen over 5 mijl verslagen, waarschijnlijk toen al op noren aangeschaft bij schaatsenmaker Fossum in Oslo, de hofleverancier van nieuw en goed materiaal voor Noorse rijders.¹⁵ Jan Houtman is in Heerenveen de eerste Nederlander die in wedstrijden op noren uitkomt, waarschijnlijk meegebracht uit Hamar. Hij wordt twee maal vierde, en is daarmee niet tevreden: 'Houtman had volgens eigen zeggen beter record kunnen maken. Zijne Noorsche schaatsen wilden niet goed genoeg over de oneffenheden van dit ijs schuiven.'¹⁶

Wim Zonneveld
wordt vervolgd in *Kouwe Drukke* 66

Bron portretjes: Outdoor games and recreations, 1892

¹ Aad van den Ouweelen en Frits Locher, *H.J. Gorter, Zwolle, 1874-1918. Sportman, Schaatsen- en rijwielenfabrikant*. Uitgave De Poolster, 2018

² *Nederlandsche Sport* 13:641, 3 november 1894

³ *Het Nieuws van den Dag*, 12 januari 1894

⁴ *Nederlandsche Sport* 4:137, 7 maart 1885

Niko Mulder wees mij erop dat het in *Nederlandsche Sport* bij deze beschrijvingen afgebeelde model Paulsens kunstrijschaats is en niet zijn hardrijschaats; de hier gegeven foto is die van het 'bootmodel' voor hardrijden uit het Oslo Skøytemuseet. Zie ook: J. van Buttingha Wichers, *Schaatsenrijden*, 1888, p. 259.

⁵ Niko Mulder, 'Axel Paulsen, pionier en voorbeeld', *Kouwe Drukke* 2:4, december 1998

⁶ *Nederlandsche Sport* 4:137, 7 maart 1885, en *Hobbe de Bruijn en Theodoor van der Kooi, Roet en roet koud* (Bunnik: eigen beheer, 2019), daarin hoofdstuk 9: 'De komst van de Noorse schaats.'

⁷ *Nederlandsche Sport Bijvoegsel*, 6 februari 1886, en *Bijvoegsel* 20 maart 1886

⁸ *Nederlandsche Sport* 5:223, 6 november 1886; Mulder, 'Axel Paulsen'

⁹ W. Mulier, *Wintersport* (Haarlem: De Erven Loosjes), 1893: 44-46

¹⁰ Zie ook <https://www.schaatshistorie.nl/de-schaats/schaatsmodellen/wichers-de-salisschaats/>; tekeningen van de 'verbeterde Wichers-Salis' bij Mulier, *Wintersport*, p. 45, en van een tweede generatie 'Noorsch-Zweedsch model', p.48

¹¹ Wim Zonneveld, *Klaas Pander, Het bewogen leven van een vergeten sportheld* (Delft: Elmar), 2017

¹² *Nieuws van den Dag* 2 december 1889, *Nederlandsche Sport* 8:385, 14 december 1889

¹³ *Nederlandsche Sport* 7:332, 8 december 1888

¹⁴ *Nederlandsche Sport* 6:283, 31 december 1887; www.kvf.no/vaapen.php?type=Dokumenter&weaponid=DOC0010; *Het Nieuws van den Dag* 31 december 1887; *Nederlandsche Sport* 7:328, 10 november 1888

¹⁵ *Nederlandsche Sport* 9:440, 27 december 1890; Teun Wanink en Niko Mulder, 'Vroege noren van Bjørklund', *Kouwe Drukke* 19:53, april 2015

¹⁶ *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 19 en 20 december 1890

Schaatsstokken

Speurend op vlooiën- en verzamelmarkten naar ijs- en winterartikelen, kwam ik een opvallend korte schaatsstok tegen. Aandachtig bekeek ik de eindknoppen, die keurig met een houten pennetje waren bevestigd. Voor mijn gevoel waren ze origineel. De schaatsstok gaf mij de indruk oud te zijn. Zonder iets te vragen kwam er een verhaal achter de kraam vandaan. Het was een schaatsstok en hij kwam uit Friesland, niet veel informatie dus. De prijs werd gezegd en tijdens de samenspraak die daarop volgde werd de prijs zo gunstig, dat de stok mee naar huis ging.

Toen kwam bij mij de vraag boven: een schaatsstok van 90 cm lang, waar werd die voor gebruikt? De stok samen onder de ellebogen tijdens het rijden, dan schaatste je strak achter elkaar. Het lijkt me niet gemakkelijk. Mogelijk werd hij gebruikt door deftige dames, met de stok onder de arm, dan gaf dat al een parmantige indruk. Of hij werd gebruikt bij het schoonrijden voor paren en met vier handen voor het lichaam vastgehouden. Hoe het ook is, de oorsprong van de ijsstok is door de jaren maar enkele keren beschreven in *Kouwe Drukke*.

“Je weet maar nooit”

Voor mijn gevoel is de schaatsstok oorspronkelijk bedoeld als veiligheidsstok als je een poldertocht ging maken. Hij komt dus voort uit de ijshaak. De ijzeren punt (haak) verdween waarschijnlijk toen het drukker werd op het ijs, uit veiligheid voor een ander, zeker als je een plotselinge draai maakte.

Toen we vroeger jong waren en met enkele

nachtvorsten al de polder in gingen, waar-schuwde mijn vader altijd: “*Breek een staak van de knotwilg en neem die mee, je weet maar nooit*”. Later denk je, oef, het is verschillende keren goed afgelopen ...

We kunnen ons ook voorstellen dat als je met een groep een tocht ging maken, een vermoeid persoon graag gebruik maakte van de stok. Hij of zij werd dan gedeeltelijk getrokken - of geduwd - door de sterke schaatsers uit de ploeg.

Vlaggenstok

Hoe het ook zij, we weten niet in detail wanneer de schaatsstok precies zijn intrede heeft gedaan en wie ze maakten. Zowel Vonk als Batavus hadden affiches met schaatsenrijders aan de stok. We zien ze op de omslagen van de boeken van Wiebe Blauw, en ook op andere afbeeldingen. Soms lijkt het meer om een vlaggenstok te gaan, dan om een schaatsstok. Maar voor zover we weten werden er door deze schaatsfabrieken geen stokken gemaakt. Ook van Nooitgedagt, nota bene maker van houten speelgoed, zijn mij geen schaatsstokken bekend.

Ruiter Akkrum

De firma Ruiter uit Akkrum vermeldt ijsstokken, zoals schaatsstokken vaak werden genoemd, in een catalogus van circa 1920-1932. *Afb. 1*

Ijsstokken :					
	1.25	1.50	1.75	2.—	2.25 Meter
f	1.75	2.—	2.35	2.75	3.—
esschenhout met 2 palmhouten knoppen.					

Niet lang daarna beperken ze het aanbod drastisch, zoals we kunnen opmaken uit hun *Prospectus Schaatsenmonturen* uit de periode 1935-1940. Alleen nog stokken voor twee personen.

Na de oorlog zijn ze verdwenen uit het assortiment. [Afb. 3](#)

In het digitaal krantenarchief kun je over de makers van stokken weinig of niets vinden. Waarschijnlijk zijn er veel bij de plaatselijke timmerman gemaakt. Veel verzamelaars bezitten schaatsstokken, is er iemand die meer weet over de makers ervan?

Mijn eigen stokken [afb. 2](#)

De lengte van de afgebeelde schaatsstokken is:

- 1x 90 cm lang en 28 mm dikte.
- 1x 120 cm lang en 25 mm dikte.
- 1x 140 cm lang en 25 mm dikte.
- 1x 152 cm lang en 38 mm dikte.
- 1x 175 cm lang en 32 mm dikte.

Bij die van 90 cm lang en 152 cm lang kunnen we aan het maaksel zien dat ze door dezelfde maker zijn gemaakt, dus gaat het waarschijnlijk om een fabrieksschaatsstok [afb. 4 - detailfoto](#).

Hopelijk komt er een reactie op dit stukje en leren we iets meer over de geschiedenis en de makers van de schaatsstokken. Voor het bestuur is het misschien een idee om leden schaatsstokken mee te laten nemen naar de najaarsbijeenkomst voor foto's en details.

Krijn van der Ham

Etiket schaatsen *Nederlandsch Fabrikaat*

Er zijn twee etiketten op schaatsen bekend met de tekst '*Nederlandsch Fabrikaat*'. Zie bijgaande afbeeldingen. Een ervan is zeker gebruikt door schaatsenmaker C.L. Nauta uit Heeg. Of de andere, die met de vlag, ook van hem is, is mij onbekend. Als iemand weet welke schaatsenmaker dit etiket gebruikte, dan hoor ik dat graag.

De NV Friese Schaatsenfabriek uit Heerenveen van P. Bos en S. Geertsema gebruikte voor zijn goedkope schaatsen de tekst *Ned. Fabrikaat* in tegenstelling tot het voluit geschreven *Nederlandsch Fabrikaat* van C.L. Nauta. Dit weten we uit een *Prijscurant van onze goedkope merken* (vouwblad met 4 pagina's) van 1939-1940. Maar tot op heden heb ik nog geen etiket voor

schaatsen of een merkteken in de ijzers gezien met deze tekst.

Mocht iemand daar meer van afweten en / of er een afbeelding van hebben, dan ontvang ik die

uiteraard ook graag.

Informatie over de goedkope merken '*Populair*', '*Friesland*' en '*Eskimo*' van deze schaatsenfabriek is uiteraard ook zeer welkom.

Nieuwe informatie zal ik toevoegen aan Schaatshistorie.nl

Frits Locher
fritslocher@gmail.com

De 'Patent Austria Skate' in de herhaling

Spittend in mijn verzameling Duitse merkjes stuitte ik ook op het merk Austria *afb. 1*, op een paar geheel metalen club- of hockeyschaatsen. Ik herinnerde mij dat daar een paar jaar geleden iets over was geschreven in *Kouwe Drukte* en las de artikelen in de nummers 16 en 17 van begin 2003 nog eens over. Ook raadpleegde ik mijn verzameling octrooien en patenten. Al heen en weer bladerend kwam ik tot de conclusie dat de artikelen enige precisering behoeven. Volgens mij is het juiste verhaal als volgt.

Instapschaats

Ene Gottfried Klotz, die in het toenmalige Kamnitz (thans Chemnitz) in de buurt van Dresden (toen nog in het Koninkrijk Bohemen) woonde, vond rond 1875 een schaats uit, die je zou kunnen aanduiden als de 'instapschaats'. Sinds de uitvinding van de geheel metalen club- en later hockeyschaatsen hadden verscheidene ontwerpers zich het hoofd gebroken over de vraag hoe je die verfoeide leren riemen kon vervangen door systemen waarbij de schaatsen met (schroef)klemmen onder de schoenen of laarzen konden worden bevestigd. Doel was het probleem van koude vingers in combinatie met vaak zoekrakende sleutels te elimineren. De instapschaats van Klotz beoogde deze problematiek in een keer definitief naar het verleden te verwijzen. Zijn uitvinding betrof een mechaniek

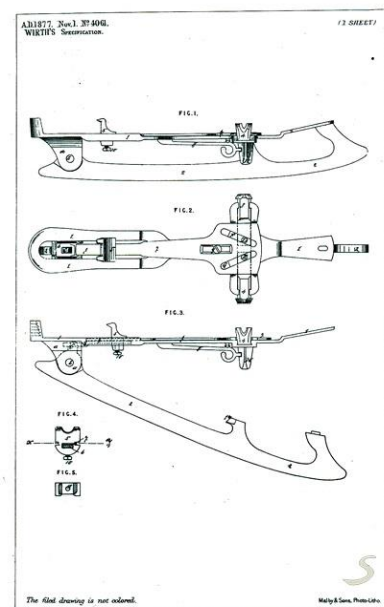

dat je thuis met warme vingers kon afstellen en op het koude ijs in werking kon stellen door eenvoudig 'in de schaats te stappen' *afb. 2*.

Misverstand

Klotz besloot voor zijn uitvinding octrooi aan te vragen. Het ligt voor de hand te denken dat hij dat eerst in Bohemen heeft gedaan, maar daarvoor heb ik geen bewijs kunnen vinden. Mogelijk was dit vanwege de toen nog verbrokkelde Duitse en Oostenrijkse keizerrijken niet zo eenvoudig. Wel beschik ik over een kopie van een patent, dat op 1 november 1877 in Engeland is verleend. Daaruit blijkt dat de aanvraag ervoor op 23 april 1877 werd gedeponeerd door Frank Wirth van de firma Wirth & Co., octrooigemachtigden te Frankfurt am Main *afb. 3*. Dat Wirth de eerste fabrikant van de instapschaats zou zijn geweest berust dus op een misverstand.

Met het in Engeland verstrekte octrooi in de hand vroeg Klotz vervolgens ook in de Verenigde Staten van Amerika octrooi aan. Dat ging wonderlijk snel, want de op 21 december 1877 ontvangen aanvraag werd al op 29 januari 1878 gehonoreerd.

Wartaal ontrafeld

Ik had dit artikel al bij de redactie ingeleverd toen afbeelding 4 boven water kwam. Misschien is de afdruk slecht te lezen, maar de vermelding

'Patentirt in Praemirt zu Paris 1878 Europa-Amerika' waarover in KD17 werd bericht, blijkt te moeten worden gelezen als 'Patentirt in Europa-Amerika' en 'Praemirt zu Paris 1878'. De vermelding heeft dus geen betrekking op een Frans octrooi, maar op het Engelse en Amerikaanse octrooi, alsmede op een tijdens de Parijse Wereldtentoonstelling van 1878 uitgereikt 'diploma'.

Gewijzigd ontwerp

Afbeelding 3 laat ook zien dat deze schaatsen een ander voetblad hebben dan die met het merk Austria in afbeelding 1. Mijn indruk is dat Klotz het patent exclusief heeft verkocht aan de Gebrüder Barnewitz (niet Barnewick zoals abusievelijk vermeld in de oude KD's) te Dresden. Zij brachten al dan niet in overleg met Klotz een wijziging in het oorspronkelijke ontwerp aan en besloten de nieuwe schaatsen onder het Austria-merk en voorzien van het logo met de gevleugelde instapschaats op de markt te brengen. Het logo werd op 11 augustus 1880 bij het *Dresdener Amtsgericht* gedeponeerd. Uit het jaartal bij de Nederlandse advertentie (1887) kan worden opgemaakt dat deze schaatsen geen eendagsvlieg zijn geweest.

Losse eindjes

In eerste instantie begreep ik niet waarom een Dresdener onderneming het merk Austria op haar schaatsen zou zetten. Maar hierboven heb ik de achtergrond eigenlijk al verklapt: Dresden lag in het Koninkrijk Bohemen, dat op zijn beurt weer deel uitmaakte van het Oostenrijkse Keizerrijk.

Volledigheidshalve vermeld ik nog dat ik niets heb kunnen vinden over de in KD17 genoemde 'Waidman'. Mogelijk heeft deze de oorspronkelijke Austriaschaatsen gemaakt, dus nog volgens de verleende patenten.

Engelse variant?

Tenslotte laat ik een schaats zien die alle tekenen van de Austriaschaats vertoont, maar geen enkele verwijzing naar de uitvinding van Klotz heeft. Ik heb dit paar jaren geleden in Engeland op de kop getikt. Het klapmechanisme en de veerconstructie zitten bij deze schaatsen 'naar

voren gekeerd' maar de constructie berust op hetzelfde principe, zie het verschil tussen de afbeeldingen 5 (Austria) en 6 (Engelse variant). Ze zijn slechts voorzien van een L en een R in combinatie met de Engelse maat 11. Mogelijk zijn ze in Engeland vervaardigd, al dan niet nadat het octrooi zijn geldigheid had verloren. Doorgaans gold een patent voor tien jaar.

Bert van Voorbergen

Schaatsen op de maan

Een familielid verraste me met nummer 1 van het tijdschrift *Quest* uit 2018. Daarin een artikel over de strijd om de maan volgens een Amerikaans plan uit 1959. Opmerkelijk is dat de bedenkers van dit *Project Horizon* dachten dat er op de maan geschaatst moest worden vanwege de veronderstelde uitgestrekte ijsvlaktes.

Schaatsen of moon boots?

In 1957 had de Sovjet-Unie de Spoetnik 1 in een baan om de aarde gebracht en daarmee begon de ruimte race en de race om de maan. In 1959 verscheen er in de Verenigde Staten een geheim militair plan om de maan te veroveren, vastgelegd in een tweedelig rapport met meer dan 400 pagina's¹.

Op

pag. 16 van *maanplan1* en op pag. 47 van *maanplan2* staan tekeningen van de uitrusting van de maanreizigers, klaarblijkelijk met schaatsen aan. In de teksten eromheen kom ik de term *skating* of iets dergelijks niet tegen. Ook bij het hoofdstuk trainingen in *Maanplan2* geen opmerking over het beheersen van de schaatskunst. Wel, op pag. 46 van *Maanplan2*, bij de beschrijving van de uitrusting de woorden: '*insulative dust shoes*'. Het zou dus niet zozeer om schaatsen kunnen gaan maar om een soort overschoenen met schaatsijzers eronder, om voortbewegen door het maanstof te vergemakkelijken, al of niet met ijs als ondergrond. Zoals het ook voor ons goed te doen is om te schaatsen over een bevroren sloot met een laagje sneeuw. Hans Michielsen, de tekenaar van *Quest* heeft de maanreizigers wel in die geest afgebeeld: meer klunend dan glijdend! Als beoefenaar van het schoonrijden valt mij op dat hij gekozen heeft voor een model dat het midden houdt tussen de kunstschaats en de langebaanschaats. Juist, de schoonrijdschaats.

Fred Groot

¹ tinyurl.com/maanplan1 en tinyurl.com/maanplan2

Omslagillustraties

Voortbewegen op de maan doe je op schaatsen, dacht het Amerikaanse leger. Waarom? In die tijd werd gedacht dat er uitgestrekte ijsvlaktes zouden liggen.

Reactie op smid Van Herk

In de vorige *Kouwe Drukke* berichtte Jos Pronk over smid Willem van Herk uit Lekkerkerk. Ben Remie groef nog wat dieper en kwam met aanvullende informatie. Ook Ada Ooms en Willem Hoogerdijk, beiden van 'Lekkerkerk door de tijd' doken meer gegevens op. Hieronder een samenvatting van hun speurwerkzaamheden.

Weinig rust in zijn gat

De vader van Willem van Herk was bouwman, dus Willem (geb. 1850) was geen smid van huis uit. Zijn schoonvader was timmerman.

Uit het register van dienstboden en knechten in Lekkerkerk blijkt dat Van Herk als jongeman weinig rust in zijn gat had. Mogelijk gaat het over twee Willems van Herk, één uit Lekkerkerk en één uit Berkenwoude, met verschillende geboortetijden. Voorjaar 1866 kwam hij als smidsknecht uit Berkenwoude naar Lekkerkerk. Tussen 1867 en 1876 verhuisde hij vele malen en keerde tussentijds steeds weer terug naar Lekkerkerk. Hij woonde en werkte als smidsknecht in Puttershoek, Ouderkerk aan de IJssel - daar zal hij in aanraking zijn gekomen met de Ouderkerkerschaats - en Rotterdam. Eind november 1874 kwam hij met zijn ouders terug uit Berkenwoude. Eind december het jaar daarop vertrok hij naar Heenvliet, waar hij zijn knechtenstatus vervuilde voor die van smid. Als zodanig begint hij begin augustus 1876 zijn smederij in de voormalige timmerwinkel van zijn schoonvader, *Gerrit Neven Corneliszoon*.

Daar heeft hij in totaal twintig winters gewerkt tot aan zijn faillissement in 1897. De reden voor zijn

**GROF-, HOEF-
EN KACHEL-SMEDERIJ.
LEKKERKERK.**

De Ondergeteekende maakt door deze bekend,
dat hij zich met primo Augustus zal vestigen
als **SMID** te **LEKKERKERK**.
Hij beveelt zich minzaam in ieders gunst aan,
belovende eene goede en civiele behandeling.

Wm. van HERK, Smid.

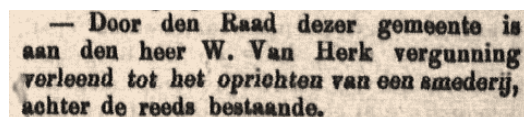
Schoonhovensche Courant 16 juli 1876

ondergang ligt nog verborgen in *het Streekarchief Midden-Holland in Gouda* of het Nationaal Archief in Den Haag.

Dorpssmid

Van schaatsen maken alleen kon je als dorpssmid niet leven. Van Herk verkocht blijkens een advertentie gras- en graanmaaimachines van het merk Johnston en waarschijnlijk onderhield hij ze ook. Als leverancier van smidswerk komt hij ook voor in de boeken van scheepswerf Van Duijvendijk, al was hij niet de enige plaatselijke smid. Tevens kreeg hij smidswerk voor het huis van J. Broere toebedeeld. Hij offereerde vijf cent goedkoper dan zijn naaste medebieder!

November 1889 kreeg hij vergunning voor een smederij achter de bestaande werkplaats.

— Door den Raad dezer gemeente is
aan den heer W. Van Herk vergunning
verleend tot het oprichten van een smederij,
achter de reeds bestaande.

Schoonhovensche Courant 30 november 1889

Alles wijst er dus op dat Willem van Herk een gewone dorpssmid was, die voor allerlei klanten werkte en ook schaatsen maakte, omdat er vraag naar was. Wij hebben geen bewijs, maar wel een vermoeden, dat het faillissement mede het gevolg kan zijn van een ingezakte vraag door de boeren door een economische crisis, c.q. landbouwcrisis vanaf 1893.

Duitsland

Na zijn faillissement in 1897 wordt het stil rond Willem van Herk. In Nederland heeft Van Herk buiten zijn vestiging in Lekkerkerk geen andere smederij gehad. Op 29 mei 1914 trouwt zijn zoon, Cornelis Johannes van Herk, in Gorinchem. Volgens de huwelijksakte is de zoon ketelsmid in Homberg, Duitsland. Hij woont daar ook, net als zijn ouders, die bij het huwelijk aanwezig waren. In 1916 verhuist de familie naar Duisburg. Na het overlijden van zijn vrouw in 1920 vertrekt Willem van Herk naar Pageldienen (nu Litouwen). Verdere gegevens ontbreken.

Ben Remie (zwart)

Ada Ooms (oranje)

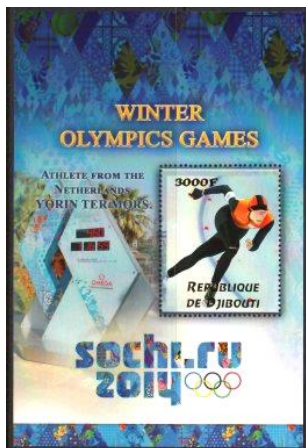
Willem Hoogerdijk (groen)

Posten en Stempels 30

In deze, alweer 30^e aflevering van *Posten en Stempels*, een inhaalactie van later ontdekte

uitgiften rond de Olympische Spelen van 2014. Net als vorige keer merendeels schadelijke uitgiften zie kader, maar vanwege alle Nederlanders op de zegels laat ik ze toch zien.

Op de zegel van het velletje uit **Djibouti** (2015), zien we Jorien ter Mors in actie. Dit keer gespeld als Yorin.

Uit **Sierra Leone** een uitzonderlijk gevormd velletje met Michel Mulder maar weer eens in de hoofdrol. Er bestaat ook een dergelijk velletje met hem in de velrand. Het meer conventionele velletje heb ik in KD57 al eens laten zien.

Vanuit **Madagaskar** (2014) twee series van acht velletjes!!! De ene met 'shorttrack' en de andere met 'speed skating' als tekst er op. Dat wil dan niet zeggen dat er geen shorttrackers op langebaan velletjes staan of omgekeerd. Het is toch vrij makkelijk te onderscheiden door de helm die shorttrackers op hebben, zou je zeggen. Hier een zegel

Schadelijke uitgifte

Wat is dat ook al weer? Een postzegel die door de Internationale Filateliefederatie (FIP) op een zwarte lijst is geplaatst met als reden:

- ✚ Het bedrag van de toeslag is (veel) te hoog;
- ✚ Dezelfde zegel wordt in te veel varianten aangeemaakt: getand, ongetand, in blokken, enz.;
- ✚ De zegel of het blok was niet gewoon te koop of in een veel te kleine oplage;
- ✚ Postzegels die zijn onttrokken aan rechtmatige uitgiften en die niet via posterijen zijn verkocht;
- ✚ Uitgiften die door speculanten zijn opgekocht.

De lijst is ingevoerd om de filatelist te beschermen tegen landen en posterijen die hem willen gebruiken als melkkoe. Om te voorkomen dat verzamelaars door de posterijen op kosten worden gejaagd zijn dergelijke postzegels ongewenst.

Bron: Wikiwand

van Sjinkie en een langebaanvelletje met het podium van de 500 meter, met Michel en Ronald Mulder en Jan Smeekens en in de rand *mass start* wat toen nog niet Olympisch was. De foto's zijn niet van de Olympische Spelen, vanwege alle zichtbare reclame op de benen.

Madagaskar geeft in 2014 ook nog een regulier zegelvel uit, die de Adler Arena laat zien met de eerste drie in de medaillestand. En die was zoals we wellicht nog allemaal weten tamelijk bijzonder voor Nederland. We eindigden op de vijfde plaats.

Uit **Tuvalu** zegels met diverse winnaars en winnaressen op de Olympische spelen: Grishin, Skoblikova, Verkerk, Schut, Kleine, Heiden, Veldkamp, Niemann, Koss, Timmer, Romme, Pechstein, Tuitert, Wüst en Sablikova. Ik heb het idee dat er wellicht wel meer van zijn, maar die heb ik dan nog niet gevonden. Hier Bart Veldkamp.

In **China** hebben ze in 2014 via stempels aandacht besteed aan winnaars. Hong Zhang en twee shorttracksters zijn geëerd, op de afbeelding natuurlijk de winnares van de 1000m. Ze was vierde op de 500 meter.

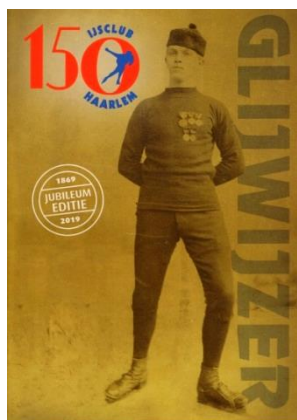
Caroline van Staaveren

150 jaar IJscclub Haarlem

De jubilerende IJscclub Haarlem heeft ter ere van haar 150-jarig bestaan een 'gouden' versie van haar clubblad uitgebracht met daarin verhalen over beroemde clubleden in het verle-

den en heden. Het bestuur van ijsclub Haarlem schenkt de leden van verzamelaars kring De Poolster elk een exemplaar. Deze exemplaren zullen op de voorjaars- en/of najaarsbijeenkomst klaar liggen. In verband met het gewicht van het blad (lees porto), wordt het niet per post verzonden.

Ansichtkaarten met een verhaal?!

In *Kouwe Drukke* 60 tot en met 62 verraste Jan van Eijk ons met een miniserie over ansichtkaarten waar een verhaal achter zat. De thema's waren zo gevarieerd als het ijsvermaak maar kan zijn: kolven, schaatsenslijperij en Woutje, oppasser van een ijsbaan in Dordrecht.

De redactie zou hier graag een vervolg op zien. Snuffel je verzameling nog eens door en maak ons blij.

Verhaal niet helemaal compleet? Geen probleem, we helpen je wel een handje!

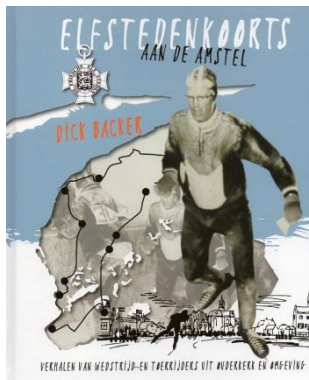
Redactie

Boek en Zopie 65

'Het was een goede winter voor de boekenkast' mailde Martin van der Bij. Bij gebrek aan natuurijs had hij er nog tijd voor ook ...

Elfstedentocht aan de Amstel – Dick Bakker

Dick Bakker heeft verhalen verzameld van de deelnemers aan de Elfstedentochten van 1940 tot en met 1997. En dan specifiek van deelnemers uit Ouderkerk aan de Amstel en omstreken. Een prachtig boek waarin hun verhaal vertellen over hun belevenissen

op de dag van de tocht. Ruim 250 pagina's op groot formaat. Prijs € 34,95 plus porto. Te bestellen bij dickbakker@gmail.com.

8070 dagen wachten op een Elfstedentocht – Jurryt van de Vooren

Er zijn al veel aanleidingen geweest om een boek te schrijven over de Elfstedentocht, maar dit is volgens mij de eerste keer dat er een boek geweid is aan het feit dat er juist geen Elfstedentocht werd gereden. We hebben namelijk sinds deze winter de langste periode zonder Tocht der Tochten. Jurryt van de Vooren greep deze gelegenheid aan om een scala aan onderwerpen te belichten. Het feit dat er nooit een Tocht op zondag werd verreden, of dat de Tocht slechts één keer in een Olympisch jaar was, of een hoofdstuk met 'verdwenen woorden' en Elfstedentaal, allemaal te vinden in dit boek. Leuk te vermelden is dat De Poolster ook aandacht krijgt, door middel van een kaderstukje.

216 pagina's, zwart/wit. Prijs € 22. Te bestellen via diverse boekhandels.

'Roet en roet koud' - Hobbe de Bruijn en Theodoor van der Kooi

We kunnen weer twee auteurs toevoegen aan de inmiddels lange lijst Poolsterleden die één of meer boeken hebben samengesteld.

Een publicatie van het dagboek van Hobbe Baerdt van Slooten, die in de winter van 1890-1891 zijn schaatsactiviteiten aan het papier toevertrouwde. Om de dagboekvertellingen heen wordt een kijkje gegund in het leven van alledag aan het eind van de 19e eeuw.

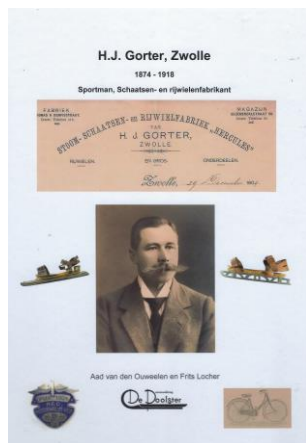
88 pagina's, hard cover. Prijs € 17,50, o.a. te bestellen bij www.langselfsteden.nl

H.J. Gorter, Zwolle 1874 – 1918 sportman, schaatsen- en rijwielenfabrikant – Aad van de Ouweelen en Frits Locher

Deze twee Poolsterleden doken in het leven van de schaatsenmaker H.J. Gorter. Bij het speuren naar info over deze schaatsenmaker bleek dat er veel meer te vertellen was. In zijn jonge jaren was hij actief als schaatser en als wielrenner was hij zelfs een landelijke topper. Later werd hij schaatsenmaker, genoemd om zijn kwalitatief hoogwaardige schaatsen; daarnaast maakte hij ook rijwielen. Een fraai boek, boordevol afbeeldingen over een zeer veelzijdig man.

94 pagina's, full color, A4 formaat. Prijs € 20 + porto. Te bestellen bij fritslocher@gmail.com

De jongen die met de dieren schaatste – Edward van de Vendel & Beorn Nijenhuis

De jongen die met de dieren schaatste

Edward van de Vendel & Beorn Nijenhuis

Met tekeningen van Sanne te Loo

In de categorie kinderboeken verscheen dit boekje, voorzien van tekeningen van de hand van Sanne te Loo. Het verhaal gaat over de achtjarige Beorn die schaatser wil worden en uiteindelijk op de Olympische Spelen staat. Beorn Nijenhuis was

topsprinter in de tijd van Gerard, Jan en Erben. Ongeveer 50 pagina's, in kleur. Prijs € 15,99. Te bestellen via Bol.com

Hans Brinker of de zilveren schaatsen – Mary Mapes Dodge

Begin 2018 verscheen een nieuwe uitvoering van misschien wel het bekendste kinderboek. In de reeks Best Books Forever verscheen deze klassieker in een voor Avi leesniveau 5 bewerkte versie (voor kinderen groep 5-6).

77 pagina's, in kleur. Prijs € 11,95. Te bestellen via Bol.com

Verder jubileerden een aantal verenigingen. Verenigingen die voldoende te vertellen hebben om dit aan het papier toe te vertrouwen. De ene vereniging heeft meer geschiedenis dan de andere, maar elke club heeft een eigen verhaal. Een uniek verhaal dat je nergens anders zult vinden. Het gaat om de volgende boekjes:

Ik was van Tjas
1968 - 2018

Ik was van Tjas 1968-2018

Prijs € 21,50 (+ porto), te bestellen via tjaslustrumc@gmail.com

IJsclub Slochterbosch 1919 – 2019

Prijs € 17,50 (incl. porto). Te bestellen via ijsclubslochterbosch@hotmail.com

Oosterbeek op glad ijs – Laurens van Aggelen

Prijs € 19,50. Te bestellen bij WE-publishing.nl

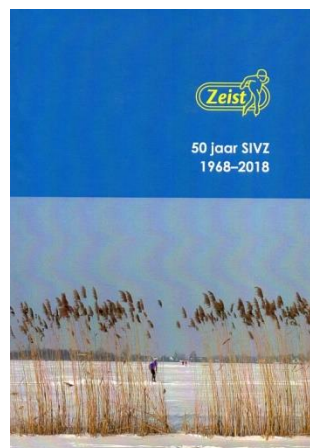
Stokvisdennen Dalfsen 50 jaar 1968-2018

Prijs € 2,- (portokosten). Te bestellen via info@stokvisdennen.nl

50 jaar SIVZ 1968-2018

Prijs € 10 + porto. Te bestellen via secretaris@SIVZeist.nl

Uitslag Kerstcryptogram 2018

Voor sommigen was het cryptogram een hele bevalling. Ik heb begrepen dat hij dit keer moeilijker was dan vorige jaren. Extra dwarsverbanden zouden het wat makkelijker maken en daar ga ik dan voor de komende keer op inzetten.

Per definitie niet makkelijk

Verskillende mensen hadden op één na alles goed; maar waar de één hier een fout maakte, kwam de ander weer niet verder met een andere omschrijving. Het blijft natuurlijk een cryptogram en dat is per definitie niet makkelijk. Ik blijf mijn best doen om weer het nodige op papier te krijgen voor de decemberuitgave van Kouwe Drukte 2019 en zal iedere keer streven de link te vinden met winter, ijs en schaatsen.

Uitslag na trekking ...

Drie leden strijden dit keer om de eer; mijn complimenten want hij was beslist niet makkelijk. Ook de vele andere inzenders proficiat; verschillende van hen hadden slechts één fout. Theodoor van der Kooi, Klaas Westra en Piet Spigt hebben geen steekje laten vallen.

En de winnaar is geworden ... Klaas Westra!

Klaas van harte gefeliciteerd, je krijgt een tegoedbon van € 15,00 die je kunt inzetten bij een Poolsterveiling, of een cadeaubon voor die prijs.

Oplossing cryptogram Kerst december 2018

Horizontaal

- 1 een vette wedstrijd > [spekrijderij](#)
- 4 gereedschap voor op het ijs > [zaagschaatsen](#)
- 5 stervende vorst > [dooi](#)
- 11 hij zet ze in Canada buiten > [Bloemen](#)
- 12 om de wakken te ontwijken? > [gatschaats](#)
- 13 een momentje voor deze koude lekkernij > [ijstijd](#)

Verticaal

- 2 creatief koud werk > [kunstijsbaan](#)
- 3 kopstuk uit de streek > [rayonhoofd](#)
- 6 thuiswerk > [binnenbaan](#)
- 7 topografie op de trede van de ladder > [sportkaart](#)
- 8 voor haar rozen > [kampioen](#)
- 9 hij zag pruimen hangen, maakte hij er jenever van?

> Jan Bols

- 10 een gemeen begin > [valse start](#)

Harry Karssies

Gezocht: zoete winters

Op de Najaarsbijeenkomst willen we **suikerzakjes** inventariseren en fotograferen die verband houden met schaatsen en/of winter en ijs. Het resultaat zal als nieuw verzamelgebied worden gepubliceerd op [Schaatshistorie.nl](#).

Heeft u exemplaren? Neem ze mee! Neem ook dubbelen mee, misschien kunnen we er gelijk een ruilbeurs van maken.

Caroline van Staaveren

Nieuwe aanwinst? Kom maar op!

In dit nummer treden verzamelaars Jan Gores, Krijn van der Ham en Bert Lassche naar voren met hun nieuwe aanwinsten, respectievelijk een mooie krulschaats, een schaatsstok en een sneeuwschaats.

Het is leuk om een pas verworven object te delen met de lezers van *Kouwe Drukte*. Soms wordt je er nog wijzer van ook en krijg je er wat meer achtergrondinformatie over.

Wij nodigen alle verzamelaars uit om voor de draad te komen met iets waar ze trots op zijn, waar ze vragen over hebben of waar een mooi verhaal aan is verbonden.

Redactie

Kouwe Drukke

Kouwe Drukke is een uitgave van Stichting De Poolster, verzamelkring van schaatsen en winterse objecten en verschijnt driemaal per jaar. Misdrukken, bezorgfouten en dergelijke melden bij:

Martin van der Bij ☎ 06-18062669 ✉ administratie@stichtingdepoolster.nl

Redactie-adres

Niko Mulder, Schoener 48-01, 8243 XT Lelystad; ✉ redactie@stichtingdepoolster.nl

Redactieleden Kouwe Drukke

■ Els Harinck		✉ elsharinck@cs.com
■ Matthy van Klaveren	☎ 0251-241492	✉ matthy.klaveren@online.nl
■ Theodoor van der Kooi	☎ 030-6046362	✉ theodoorvanderkooi@12move.nl
■ Niko Mulder	☎ 0320-251663	✉ n.mulder@hccnet.nl

Druk

Drukkerij Jubels bv, Amsterdam

Bestuursleden Stichting De Poolster

■ Frits Locher (<i>voorzitter</i>)	☎ 06-15114470	✉ voorzitter@stichtingdepoolster.nl
■ Peter Bloemendaal (<i>secretariaat en ledenadministratie</i>)	☎ 0318-417583	✉ secretariaat@stichtingdepoolster.nl
Groenestraat 58, 6721 JC Bennekom		
■ Martin van der Bij (<i>penningmeester</i>)	☎ 06-18062669	✉ administratie@stichtingdepoolster.nl
■ Krijn van der Ham (<i>contactpersoon veilingen</i>)	☎ 0183-351490	✉ veilingcommissie@stichtingdepoolster.nl

Website Stichting De Poolster

<http://www.verzamelkringdepoolster.nl>

■ Maarten Dijkstra	☎ 072-5610916	✉ webredactie@verzamelkringdepoolster.nl

Website Schaatshistorie.nl

<http://www.schaatshistorie.nl>

■ Frits Locher	☎ 06-15114470	✉ redactie@schaatshistorie.nl

Lidmaatschap

Het lidmaatschapsgeld dient eens per jaar rond 1 juli te worden betaald. Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht € 30,- over te maken op rekeningnummer NL55INGB0004324260 en BIC: INGBNL2A t.n.v. Stichting De Poolster met vermelding van naam en lidmaatschapsgeld 2019-2020. Graag dan ook uw adresgegevens doorgeven aan: secretariaat@stichtingdepoolster.nl.

Kopij

Voor Kouwe Drukke nummer 66, oktober 2019, moet de kopij uiterlijk 1 augustus 2019 binnen zijn. Bij voorkeur per e-mail (als bijlage), handgeschreven of getypt mag ook. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld. Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij zijn verkrijgbaar bij de redactie. De redactie kan artikelen om diverse redenen weigeren, inkorten of doorschuiven naar een volgende uitgave.

De artikelen in Kouwe Drukke mogen zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publicaties.

